

TRADICIJSKA ARHITEKTURA U LONJSKOM POLJU

MARIJANA BELAJ
Filozofski fakultet
Odsjek za etnologiju
Ivana Lučića 3, 10000 Zagreb

UDK 39:72
Izvorni znanstveni rad
Original scientific paper
Prihvaćeno: 01. 09. 2003.

U radu je usustavljena i razrađena građa prikupljena u sklopu akcije Istraživanje i fiksiranje stanja etnoloških spomenika u Hrvatskoj (skraćeno Etnoakcija) koju je od rujna 1991. do svibnja 1992. godine u Lonjskom polju proveo Regionalni zavod za zaštitu spomenika kulture u Zagrebu (današnja Uprava za zaštitu kulturne baštine Ministarstva kulture). Istaknuti su problemi vezani uz način prikupljanja građe i vrstu prikupljene građe, što je proizašlo iz samoga cilja Etnoakcije, a koji su potom uvjetovali i pojedine nedostatke u zaštiti tradicijskoga graditeljstva u Lonjskom polju, što ih je autorica uočila tijekom vlastitih istraživanja 1994. i 2002. godine.

Lonjsko polje, čije se graditeljstvo i njegova zaštita u ovome radu analizira, prostorno ne pripada zapadnoj Slavoniji, tematskom okviru ovoga broja časopisa, nego ju dodiruje s njezine zapadne strane. Ipak, pojedini tipovi tradicijskoga graditeljstva zastupljeni u Lonjskom polju mogu se dalje pratiti i u zapadnoj Slavoniji. Područja su srodna i po problematici vezanoj uz propadanje i uništenost tradicijskoga graditeljstva. Stoga, iskustva u zaštiti tradicijskoga graditeljstva u Lonjskom polju, ratnim razaranjima u manjoj mjeri uništenom prostoru, mogu poslužiti u zaštiti tradicijskoga graditeljstva u zapadnoj Slavoniji.

Lonjsko polje je zbog svojih prirodnih osobitosti proglašeno parkom prirode 1990. godine i time je označeno kao specifično i zaokruženo područje. Gotovo usporedno s kvalifikacijom toga područja kao parka prirode teklo je i prikupljanje građe vezano uz kulturne osobitosti toga kraja. Građa na kojoj se ovaj rad uglavnom temelji prikupljena je u razdoblju od rujna 1991. do svibnja 1992. godine u sklopu akcije *Istraživanje i fiksiranje stanja etnoloških spomenika u Hrvatskoj (skraćeno Etnoakcija)*¹. Etnoakciju je u Lonjskom polju proveo

¹ Navedenu građu, sve crteže i većinu fotografija korištenih u ovome radu ustupila mi je 1994. godine gospođa Manda Horvat iz Uprave za zaštitu kulturne baštine Ministarstva kulture u Zagrebu. Ovom prigodom joj se zahvaljujem.

Regionalni zavod za zaštitu spomenika kulture u Zagrebu (današnja Uprava za zaštitu kulturne baštine Ministarstva kulture) s ciljem evidentiranja spomenika duhovne i materijalne kulture s naglaskom na tradicijskom graditeljstvu, kako bi se utvrdili uzroci propadanja i odredile metode spomeničke zaštite. U istraživanjima je obuhvaćeno Gušće, Svinjičko, Malo Svinjičko, Čigoč, Kratečko, Mužilovčica, Suvoj, Lonja, Krapje i Drenov Bok. Istraženo je oko sto deset kuća i dvadesetak gospodarskih zgrada.

Ovako prikupljena građa odnosi se na manji broj odabranih primjera i ne daje prikaz cjelokupnoga graditeljstva u jednom selu. Doduše, osim podataka koji se odnose na zatečeno stanje, istraživači su posredstvom kazivača zabilježili i manji broj graditeljskih značajki koje su se već bile promijenile ili izgubile, no ponekad mi je bilo, zbog nepreciznoga bilježenja, teško utvrditi odnose li se pribilježeni podaci na prošlo ili na zatečeno stanje. Osim toga, podaci za pojedine istražene objekte ili nedostaju ili nisu dovoljno iscrpni. Tamo gdje je bilo moguće, provjerila sam navedene manjkavosti i upotpunila ih saznanjima iz svojih terenskih istraživanja 1994. godine u Lonjskom polju i iz odgovarajuće literature. Pojedina sela u Lonjskom polju u navedenom su razdoblju bila ugrožena ratom i zbog toga nisu bila istražena.

Cilj istraživanja u sklopu *Etnoakcije* (evidentiranje spomenika kulture) odredio je način prikupljanja građe i vrstu građe koja se prikuplja. To je pak usmjerilo razradu tako prikupljene građe i njezine rezultate. Naime, građa se uglavnom sastoji od nacрта i opisa prostornih rasporeda i tehnika gradnje i fotografija zgrada, stoga je gotovo jedini postupak, kojim se ovako prikupljena i zabilježena građa mogla usustaviti, bio utvrđivanje tipova tradicijskoga graditeljstva. Mnogobrojna pitanja o čimbenicima i njihovim odnosima koji su uvjetovali ovakve oblike graditeljstva ostala su otvorena. Građa je samo u nekim pitanjima mogla usmjeriti interpretaciju. Tako, primjerice, nedostaju iscrpniji podaci o kulturi stanovanja, o tome kako stanovnici Lonjskoga polja vrednuju vlastite graditeljske oblike i način stanovanja, o uvjetovanosti graditeljstva (ali i drugih elemenata kulture) prirodnom okolinom itd. Također nedostaju iscrpniji podaci o različitostima gradnje unutar samoga područja te o sličnostima i razlikama spram susjednih područja. Zbog toga se stječe dojam da je Lonjsko polje, osim što je ekološki specifično, također i kulturno specifično područje.

U kasnijim poglavljima pokušat ću podrobnije odrediti ove probleme, a pritom ću se služiti nekim saznanjima s terenskoga istraživanja koje sam provela 2002. godine i literaturom relevantnom za ovu problematiku (*Bilten parka prirode Lonjsko polje* 2000; Fister 1991; Köstlin 2001).

POJEDINI ČIMBENICI U OBLIKOVANJU GRADITELJSTVA

Park prirode Lonjsko polje zauzima površinu od 50650 hektara. U sklopu Parka nalaze se Lonjsko i Mokro polje i pojas sela uz lijevu obalu Save. Prostranost, poplave i skladan život stanovništva s prirodom posebnosti su Lonjskoga polja, a ujedno i okosnice njegova očuvanja. Lonjsko je polje najniže područje u srednjoj Posavini. Poplave i podvodnost važan su prirodni element koji je utjecao na rast prirodnoga biljnog pokrova - livada i vlažnih šuma hrasta lužnjaka (Sić 1965). Periodična naplavlivanja i poplavlivanja najčešće se događaju u jesen i proljeće, rjeđe ljeti, a voda se zadržava od 30 do 100 dana godišnje. Park pokrivaju nizinske poplavne šume na površini od 60%, zatim vlažni pašnjaci i travnjaci na površini od 30% i preostalih 10% su vodene, poljoprivredne i površine obrasle korovom. Nizinske poplavne šume, ovisno o položaju zemljišta i udaljenosti od rijeke, periodički su poplavljene, a ostale imaju samo visoku razinu podzemnih voda i dugo zadržavanje kišnice.² Šume osiguravaju obilje drva za graditeljstvo i pogodne su za tov svinja. Sjećom šuma nastala su polja koja su se mogla iskoristiti za pašnjake u razdoblju niskoga vodostaja. Tako su stvorene i plodne poljoprivredne površine (Schneider-Jacoby i Ern 1993:28-30). Ispaša krupne stoke počinje nakon proljetnih poplava kad se pašnjaci dovoljno isuše. Ukoliko je proljetna razina vode visoka, životinje pasu na livadama, no najduže do 1. svibnja. Livade se tada napuštaju zbog oporavka trave do 1. srpnja, kada počinje sjenokoša. Ona u pravilu traje do 15. kolovoza, no katkad se odgađa zbog hitnijih poslova, primjerice žetve koja može biti vremenski ograničena zbog poplava. Veliki dio livada se stoga kosi samo jednom godišnje, a poplavne livade, budući da su blatne, kose se posljednje. Ispaša krupne stoke traje sve do kasne jeseni ili do novih poplava u listopadu i studenom. Ukoliko dođe do poplava za vrijeme redovite ispaše, seljaci sele stoku na nepoplavno područje ili ih drže u stajama. Jednako se u istoj situaciji postupa sa svinjama koje su na ispaši na poljima na kojima je dovršena žetva. Za vrijeme ispaše krupne stoke svinje se odvođe u vlažne šumske predjele.³

Osim navedene uporabe površina, također su i položaj sela, oblik graditeljstva i način gradnje kuća ovisni o prirodnim okolnostima. Brojna razdoblja poplava i suša uvjetovala su, u krajolicima uz rijeku, naseljavanje na visokim obalama i gredama. Ceste se nalaze na vrhu starog nasipa na riječnoj obali ili neposredno iza njega (novi, viši nasip izgrađen je dalje u unutrašnjosti). Zbog izravnoga utjecaja vodotoka, uske izdužene parcele su pravilno nanizane uz cestu s jedne strane (suprotne od vode). Jedino na sjevernom rubu parka, naselja nisu u izravnoj vezi s vodotokom, pa se gradi s obje strane ceste, a

---

^{2,3} Navedene podatke dobila sam u *Javnoj ustanovi Park prirode Lonjsko polje* u Jasenovcu 2002. godine.

parcele su šire. Kuće su izgrađene na terasama, a iza kuća u slijedu nanizani su voćnjaci i obradiva polja, potom livade i sjenokoše, zatim kompleksi zajedničkog zemljišta i na koncu nizinske poplavne šume. Šume, kako je već navedeno, služe za tov svinja, a osim toga obilni su izvor materijala za gradnju (osobito hrast lužnjak). Stabla hrasta lužnjaka su krupna, visoka, ravna, punodrvna s odličnim kvalitetama tvrdoće, otpornosti i trajnosti, pa su s tim svojstvima izvanredna građa. Upotrebom toga prirodnog materijala male su seljačke kuće, kao i gizdave jednokatnice, *čardaci* i druge drvene građevine, utkane u krajolik (Freudenreich 1972:151).

Prilagođenost specifičnim prirodnim okolnostima očituje se u smještaju kuće s obzirom na osunčanje, u gradnji skošenih i poluskošenih krovova za zaštitu od vjetrova, postavljanju *kroveca* koji, osim što su ukras kućama, štite od vremenskih nepogoda.

Funkcionalna organizacija unutarjnega prostora kuće i pojedini konstrukcijski elementi također su u neposrednoj vezi s poplavnošću područja a ujedno imaju i tradicijsko obilježje. Korijeni lonjskopoljskoga jednokatnoga građevnoga oblika sežu, koliko nam je poznato, u vrijeme oko 700. g. pr. Kr. kada je u Donjoj Dolini podignuto naselje sojeničkoga tipa (Čović 1987:232-270). Zbog učestalih su poplava prostor za stanovanje podizali na hrastove stupove (*bapki / panji*) ukopane u tlo. Stupovi su morali biti visoki toliko da predviđene poplave ne dosegnu do u sam kat. Podizanje stambenoga prostora zbog njegove zaštite od poplava očituje se i u gradnji katnica kojima je donji prizemni dio izgrađen i razdijeljen u više prostorija s funkcijom spremišta, kolnica i sl. (gospodarski sadržaji). Milovan Gavazzi pomišlja da su ovakve katnice nastajale od prvobitnih sojenica kroz duga vremena daljim razvojem i zatvaranjem donjeg prostora (Gavazzi 1991:25). Imajući u vidu da je sojeničarski tip gradnje bio prisutan i na drugim lokalitetima (primjerice, Ljubljansko Barje), smatram da pri utvrđivanju sličnosti oblika gradnje u Lonjskom polju i Donjoj Dolini svakako valja uzeti u obzir slične prirodne okolnosti u kojima su ti oblici nastajali, a koje su onda mogle biti i podlogom za nasljeđivanje u tako dugačkom vremenskom periodu.

Osim navedenih hrastovih stupova još se i pojedini drugi konstrukcijski elementi također smatraju naslijedenima iz daleke prošlosti. To je, primjerice, *moždanik*, drveni klin kojim se povezuju planjke, zatim *poberuvi*, okomito postavljeni stupovi koji spajaju horizontalne planjke, *venčanice*, završne grede koje odozgora povezuju sve uzdužne i poprečne stijene i dr. O tradicijskoj uvjetovanosti ovih i nekih drugih konstrukcijskih elemenata pisali su Gavazzi (1991), Freudenreich (1972) i Moszyński (1967), o čemu iscrpnije pišem u poglavlju o konstrukcijskim elementima.

Život u *zadružnim*⁴ obiteljima bio je još jedan važan činitelj koji je utjecao na graditeljstvo Lonjskog polja. Velike su jednokatne kuće bile dostatne i za brojniju obitelj. No, s razdvajanjem obitelji trebalo je podijeliti i imovinu. Veliku su kuću nerijetko rastavili i od dobivene građe izgradili dvije do tri prizemnice ili dva do tri manja *čardaka*, ovisno o tome koliko je braće bilo u obitelji. Jednokatnicu su ponekad i horizontalno dijelili - cijeli katni dio bi spustili na novi temelj i tako dobili dvije prizemne kuće. Prema kazivanjima, na ovakve je diobene načine podignuta većina drvenih prizemnica u Lonjskom polju. No, za pretpostaviti je da su prizemnice nastajale i kao samostalna gradnja, primjerice, zbog toga što nisu sve obitelji živjele *zadružno* i nisu bile velikobrojne, kao i zbog slabijega imovnog stanja vlasnika.

GRADITELJSTVO LONJSKOGA POLJA

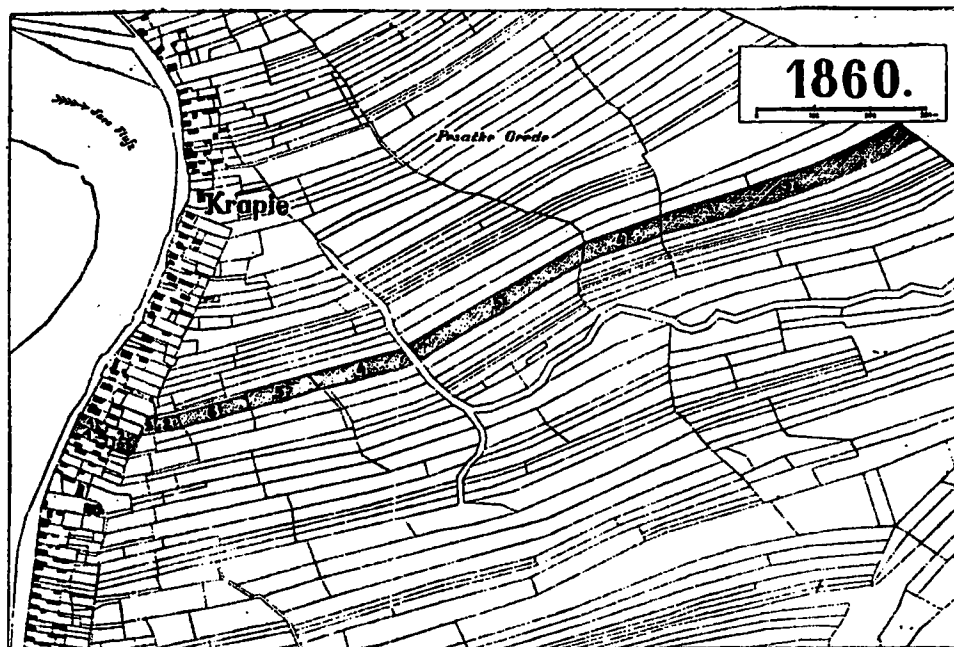
U etnologiji je ustaljena podjela graditeljstva u prvome redu na stambeno, gospodarsko i sakralno. Primjere sakralnoga graditeljstva ovdje neću obraditi jer nisu bili obuhvaćeni istraživanjima. Pojmove *stambeno* i *gospodarsko* graditeljstvo upotrijebit ću u daljnjim podjelama kao opće. Tipove unutar tih podjela odredit ću na temelju općega građevnog oblika i prostorne organizacije zgrada. Smatram da su odrednice poput materijala i tehnike gradnje premalo razlikovne da bi bile prikladne za tipološko svrstavanje. Naime, čest je primjer da su prostorno i oblikovno različite zgrade građene istim materijalom i obrnuto - zgrade s jednakom organizacijom prostora građene su različitim materijalom i tehnikom. No iako materijal i tehnika gradnje nisu prikladni za tipologiju, oni su uz estetsko oblikovanje i konstrukcijske detalje važna obilježja tradicijskoga graditeljstva nekoga kraja.

1. KUĆIŠTE

Naselja u Lonjskom polju su niznog oblika (slika 1), često s vrlo zgusnuto poredanim kućama. Oblik naselja uvjetovan je cestom koja uglavnom prati tok rijeke. Kućišta su nanizana jedno do drugoga samo s jedne strane ceste, a kuće su užim pročeljem okrenute prema cesti, odnosno rijeci. U pojedinim naseljima, točnije dijelovima naselja, cesta se udaljava od rijeke što je omogućilo formiranje kućišta i s druge strane ceste (kao npr. u Lonji ili Krapju), no takvi su primjeri manje brojni.

Kućišta u Lonjskom polju karakterizira okupljenost posjeda u obliku izduženih traka, što je uvjetovano pravilnim dijeljenjem parcela (Sić 1965:158).

⁴ Riječ *zadruga* i njene oblike rabe kazivači, stoga se u tekstu navode u kurzivu. Prema kazivanju, *zadruga* je suživot više jednostavnih obitelji povezanih srodstvom, primjerice suživot roditelja i sinova sa svojim obiteljima.

Slika 1: Katastarska karta Krapja (Sić 1965:159)

Tako, primjerice, na regulaciju sela Krapje u drugoj polovici 18. st. upućuje karta iz 1793. godine u Hrvatskom državnom arhivu u Zagrebu. Regulacijom je obuhvaćeno određivanje veličine i oblika parcela, položaj stambene zgrade u odnosu na cestu, razvoj sela usmjeren prema sjeveru i dr. (Mavar 2000:39-40). Kućište, osnovni element seoskoga naselja, sastoji se od okućnice i poljoprivrednih površina koje se dalje nadovezuju. Okućnicu čine kućno dvorište, gdje su smješteni kuća i prostor u koji ne ulazi stoka, i gospodarsko dvorište s gospodarskim zgradama.

Kućno i gospodarsko dvorište ograđeni su drvenom ili žičanom ogradom. Između ta dva dvorišta nema ograde, ali njihova odijeljenost proizlazi iz namjene. Često prema susjednom dvorištu, a katkad i prema ulici, granicu određuje zid kuće ili kakvoga gospodarskog objekta.

Svako je kućište posebnost s obzirom na prisutnost pojedinih gospodarskih zgrada i njihov razmještaj u prostoru. Razlog tomu su različite potrebe i mogućnosti svake pojedine obitelji. Osim kuće, na okućnici se nalaze sljedeći objekti (uz mogući izuzetak jednoga ili dva od navedenih): staja, sjenik, svinjac, kokošinjac, zdenac, *kuružnjak*, krušna peć i ljetna kuhinja (*kuvarna*), a tu bih još dodala prigradnje poput nadstrešnica i spremišta raznih namjena. Iza kuće i gospodarskih

zgrada nastavlja se u dubinu kućišta voćnjaci, katkad i vrtovi, a zatim oranice, livade i pašnjaci. Vrt se gdje gdje nalazi i ispred kuće kod ulaza u dvorište i tada je manji. Podalje od sela postojali su još neki posjedi i na njima pomoćni gospodarski objekti, o čemu će biti riječi u poglavlju o gospodarskim zgradama.

Iako, kao što sam navela, ne postoje dva jednaka kućišta, ipak je moguće ustvrditi neke pravilnosti u razmještaju objekata na njima.

Kuća je smještena u prednjem dijelu dvorišta uz susjedno kućište, a prema ulici je okrenuta zabatom. Izuzeci su kuće smještene usred dvorišta i kuće u Drenovom Boku koje su smještene dublje u dvorištu, također zabatom prema ulici, a ispred njih je vrt.

Zdenac se najčešće nalazi u prednjem dijelu okućnice nasuprot kuće. Vrlo je čest primjer da se zdenac nalazi na međi dviju okućnica u zajedničkom vlasništvu obitelji koje žive na susjednim kućima. Osamljen je primjer iz Suvoja kbr. 55 gdje se zdenac nalazi u uzdužnom trijemu kuće.

U prednjem dijelu okućnice nalaze se još *kuvarna* i krušna peć.

Očito je da se kuća, zdenac, krušna peć i *kuvarna* smještaju u prednji dio okućnice, u kućno dvorište, iz higijenskih razloga kako bi se na neki način odvojili od drugoga dijela, gospodarskog dvorišta, u kojemu se nalaze zgrade za stoku, spremišta i slično.

Na gospodarskom se dvorištu zgrade nižu jedna do druge. Nanizane su duž dvorišta ili pak poprečno, bilo oko njegove sredine, bilo na samome dnu. Staja i sjenik nalaze se uvijek na kraju niza, često na rubu uz voćnjak, a najčešće je uz njih smješten svinjac.

Kokošinjac se obično nalazi na prividnoj granici između kućnoga (prednjeg) dijela i gospodarskog (stražnjeg) dijela okućnice uz kuću ili nasuprot nje.

Nadstrešnice su česta prigradnja uz užu stranu kuće ili gospodarske zgrade ili između dviju gospodarskih zgrada kao vrlo praktično rješenje.

Spremišta su, kao i nadstrešnice, prigradnja gospodarskim zgradama ili kućama, a mogu imati i kat kao i kuće na koje se naslanjaju. Kat spremišta služi za sušenje kukuruza. Za spremanje kukuruza postoje gdje gdje i posebna spremišta načinjena od letvica (*kuruznjak* - Drenov Bok) koja stoje u dvorištu kao samostalni objekti.

Na cijelom ispitanom području Lonjskoga polja zabilježen je samo jedan primjer *ambara* s pet spremišta za žitarice (slika 18). Nalazi se u Krapju kbr. 25.

O prostorima za vršenje žita podataka gotovo i nema. Samo se spominje da se nekoć vršilo žito na *guvnu* s dva konja vezana za stožer.

2. KUĆE

Rijetki su primjeri ljudskoga stvaralaštva u kojima je objedinjeno toliko čovjekovih značajki kao što je to kod kuća. Predmet proučavanja stambenoga graditeljstva, kuća, može se promatrati barem dvojako. S jedne strane kuća je izraz potreba, želja i mogućnosti, ona zrcali čovjekovu suopćidbu s prirodnom i društvenom okolinom, govori o njegovim običajima, vjerovanjima, pogledima na svijet, umjetničkome htijenju. S druge strane ona odražava stupanj spoznaje o klimi, prostoru, materijalu i tehnikama gradnje koje je čovjek naslijedio ili iskustvom stekao i prenio svojim potomcima. Kuća manje govori o samoj sebi, koliko o čovjeku koji u njoj živi. Stoga ona predstavlja središte seljačkoga života i po mome je mišljenju najbogatiji i najistaknutiji primjer tradicijskoga graditeljstva u Lonjskom polju. Razmjerno tome kućama ću posvetiti najveću pozornost, no ona je uvjetovana građom koja mi je bila na raspolaganju, a koja gotovo jedino obuhvaća oblike, materijale i tehnike gradnje, kako je već naprijed navedeno.

2.1. TIPOLOGIJA KUĆA

Iz podataka prikupljenih u Lonjskom polju mogu se uočiti dva osnovna tipa kuće:

1. drvena jednokatnica - *čardak* ili *iža na trem*,
2. drvena prizemnica - *hiža*.

2.1.1. Drvena jednokatnica

Od naprijed navedena dva tipa stambenoga graditeljstva u Lonjskom polju znatno prevladavaju, a i oblikovno su daleko zanimljivije, drvene jednokatnice koje ovdje nazivaju *čardak* ili *iža na trem*. *Čardaci* svojim izgledom, ali i svojom funkcionalnošću i udobnošću predstavljaju viši oblik stambene kulture. Osobitim su rasporedom prostora u njemu objedinjene i gospodarske i stambene funkcije — prizemlje ima gospodarsku, a kat stambenu namjenu. Ovakva je raspodjela prostora pravilo, ali i ono ima svojih izuzetaka. U Krapju kazivači govore da je nekada prizemlje osim u gospodarske svrhe služilo i za spavanje. U novije su se vrijeme dogodile neke promjene u namjeni i rasporedu prostora, no o tome će kasnije biti riječi.

Tipološki pregled koji slijedi utemeljen je na *čardacima* očuvanima do danas. Većina njih građena je krajem 19. i početkom 20. stoljeća.

Pri prvome pogledu na *čardake* uočava se razlika u povezivanju prizemlja s katom, pa ih je moguće podijeliti na:

A/ *čardake* s unutrašnjim stubištem i

B/ *čardake* s vanjskim stubištem.

Smještaj stubišta, tzv. *štenga* ili *sodića* [<shodić] ne mijenja samo izgled *čardaka*, već uvjetuje i prostorni raspored u njemu.

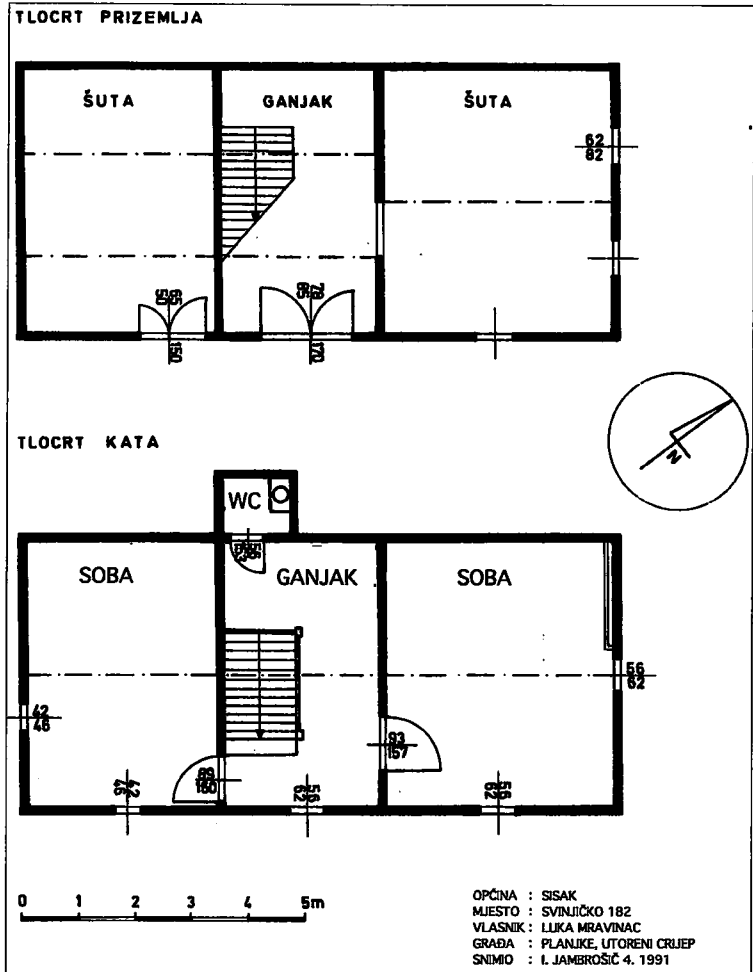
A/ *Čardaci* s unutrašnjim stubištem imaju središnji ulazni prostor u prizemlju u kojem počinje stubište i predsoblje na katu gdje ono završava (slika 2). I ulazni prostor u prizemlju i predsoblje na katu imaju jednaku ulogu povezivanja okolnih prostorija i jednak naziv *ganjak* (od njemačkoga *Gang* "hodnik"). Prizemni se *ganjak* nalazi u sredini između ostalih prostorija i uglavnom se proteže cijelom dubinom kuće, a samo katkad se iza njega nalazi još jedna prostorija (slika 3).

Prostorije u prizemlju nazivaju se *šute*. *Šuta* može biti *prednja*, *zadnja* i *srednja*, što ujedno govori o njihovu tlocrtnom rasporedu. Kao što je već naprijed spomenuto, *šute* imaju gospodarsku namjenu — služe kao ostave za sprave, oruđe i različite plodine. *Čardaci* obično imaju dvije ili tri *šute* u koje se ulazi iz *ganjka*. Dvoprostorni *čardaci* imaju *prednju* i *zadnju šutu* (ovu katkad zovu *ambar*) koje se nalaze lijevo i desno od *ganjka* (slika 2). Troprostorni *čardaci* imaju *šute* također lijevo i desno od *ganjka* s tim što je jedna *šuta* dvostruko veća od drugih dviju koje se nalaze na suprotnoj strani ili se treća *šuta* nalazi iza *ganjka*, u sredini kuće (slika 3), pa ju nazivaju *srednja šuta*.

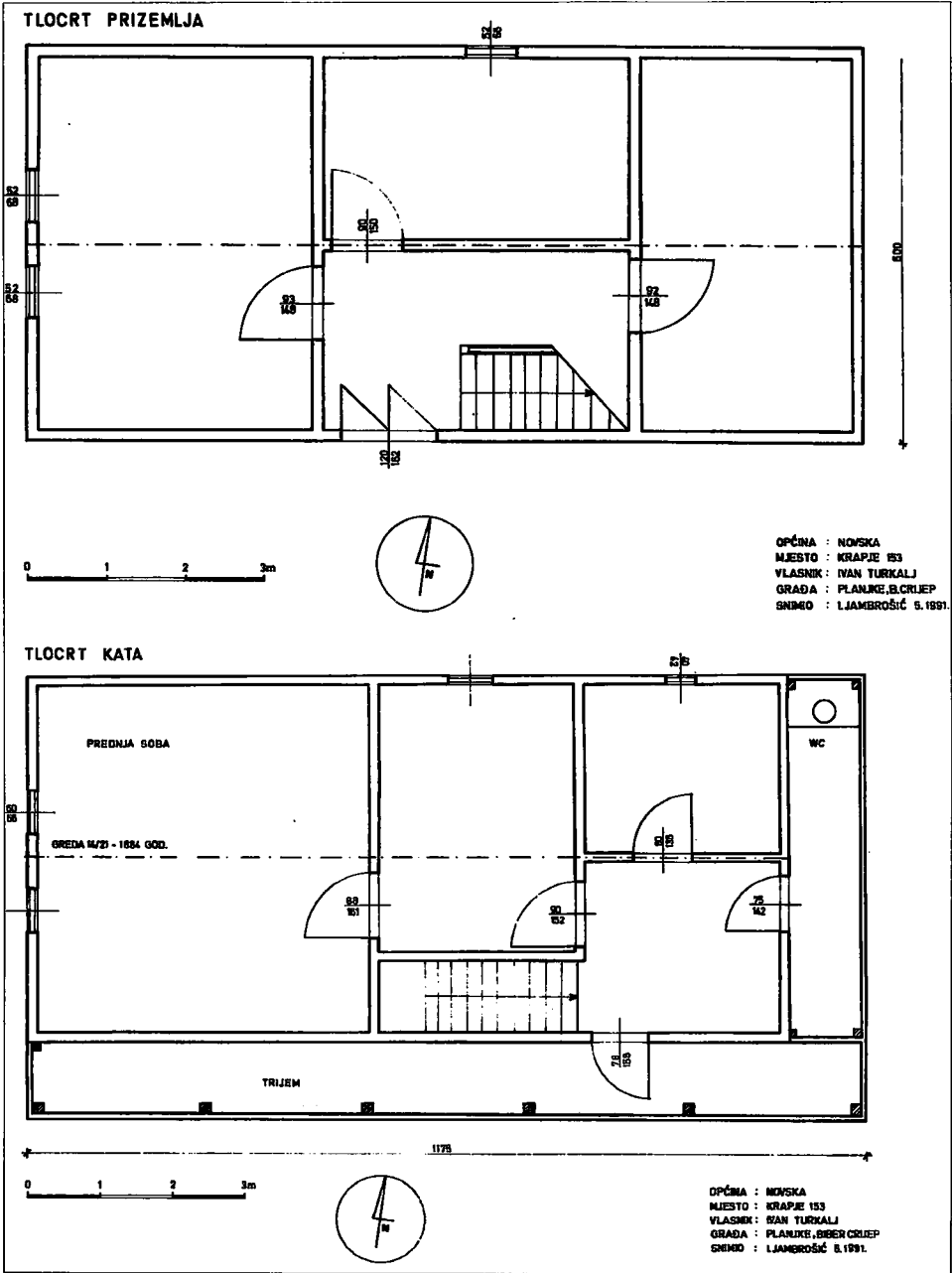
Obitelji koje su imale veće prostorne zahtjeve gradile su *čardake* s većim brojem *šuta* ili se broj *šuta* uvećao pregradnjama već postojećih. U tim su slučajevima jedna ili dvije *šute* kao i u drugim *čardacima* imale gospodarsku namjenu, a ostale su služile za spavanje. No ovakvi su primjeri *čardaka* vrlo malobrojni.

Kao i u prizemlju, tako i na katu *čardak* ima uz *ganjak* obično dvije (slika 2) ili tri (slika 3), a rjeđe četiri prostorije. Najveća od njih je ujedno i glavna prostorija u kući, a naziva se *prva iža*. Smještena je u prednjem dijelu kuće. U njoj se objedovalo, sastajalo, slavilo, razgovaralo, a služila je i kao spavaonica za starije članove obitelji. Sukladno njezinoj namjeni imala je u prednjem dijelu stol, oko njega stolce i klupu do prozora na uličnoj strani. Jedna ili više postelja, *postela*, bile su smještene uz zidove lijevo i desno od stola. Kraj postelje je, kad je bilo potrebno, stajao *zibar*, manja klupa na kojoj je kraj majke spavalo dijete. U sobi je još *kanaper*, *kanapej* ili *kanapel*, šira klupa koja katkad služi i kao ležaj, zatim ormar za posuđe i mliječne prerađevine, *škrinja* i *gredenc* ili *ladlin* za odjeću.

Slika 2: Prizemlje i kat kuće, Svinjičko kbr. 182 (izradio I. Jambrošić)

Slika 3: Prizemlje i kat kuće, Krapje kbr. 153 (izradio I. Jambrošić)

Pored *prve iže* nalazi se *kuhinja* ili *srednja iža*. U njoj je nekoć bilo nisko otvoreno ognjište, a iznad njega otvor kroz koji se ložila peć smještena u *prvoj iži*. Peć je bila građena od glinenih *pešnjaka*, a unutarnji dio peći od ilovače ili opeke. U Krapju kbr. 24 naišla sam na drugačiji oblik zidane peći. Ona se sastoji od nižega dijela s *tablama* na kojima se kuhalo i višega s *čekmezom*, tj. pećnicom (slika 4). Ova je peć smještena u *prednjoj iži*, a kazivačica napominje da su je podizali i u *srednjoj iži*.

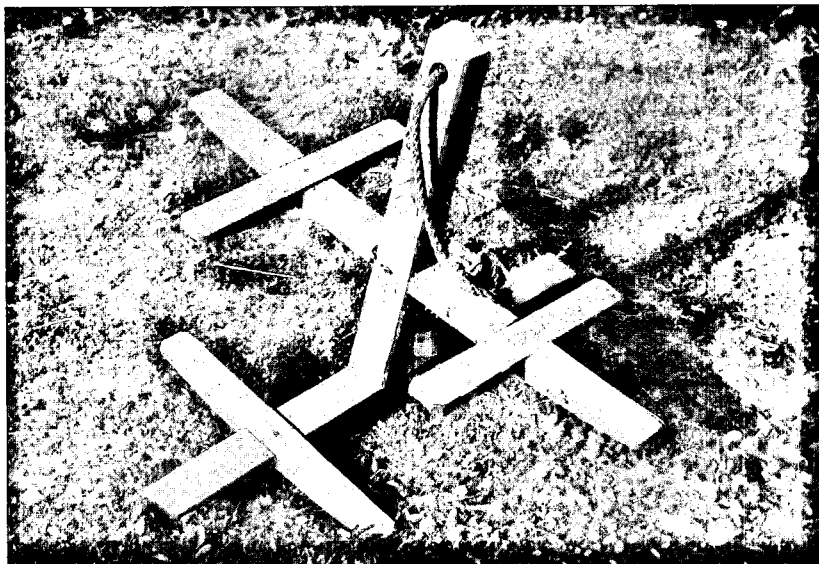
Osim *prve* i *srednje iže* na katu su još bile jedna ili rjeđe dvije manje prostorije, tzv. *ižice*. U njima su držali škrinje s odjećom ili namirnicama, a ovisno o potrebi ponekad su tu spavali mladi bračni parovi. U *ižici* ili rjeđe u *šuti* bili su na gredu obješeni *križi*, stalak za odlaganje kruha kojega su nekad pekli u većim količinama (slika 5).

U sve se prostorije ulazi iz *ganjka* koji se između njih proteže cijelom dubinom kuće ili se nalazi ispred *srednje iže* i *ižice*. On često ima oblik slova L. Na kraju *ganjka* nalazi se zahod, što je redovita pojava u kompoziciji kuća ovoga kraja i kao takva ukazuje na višu higijensku i stambenu razinu. Zahodi su obično izbočeni iz kuće kako bi se ispod zahodske rupe iskopala zahodska jama.

Čardaci s unutrašnjim stubištem često imaju bilo u prizemlju, bilo na katu uzdužni ili malo skraćeni trijem koji se proteže dvorišnom stranom kuće i koji je izbočen izvan njezina osnovnog tlocrta. U Drenovom Boku za trijem je zabilježen naziv *ganjčec*. Ponegdje su ulazna vrata u kuću naznačena malim trijemom s krovicom položenim na stupove, a naziv mu je *šronk* (slika 6).

Slika 4: zidana sobna peć, Krapje kbr. 24 (snimila M. B.)

Slika 5: križi za kruh (snimio Robert Leš)

Slika 6: šronk na čardaku, Čigoč kbr. 54 (snimila M. B.)

B/ Čardaci s vanjskim stubištem su po navodima ispitivača zastupljeniji od onih s unutrašnjim stubištem. Vanjska su stubišta natkrivena krovicom i imaju ogradu, odnosno rukohvat od uskih daščica. Za razliku od prethodnog tipa *čardaka* niti jedan od ovih s vanjskim stubištem nema u prizemlju ulazni prostor, a *šute* su nanizane jedna do druge i prostornom veličinom su približno jednake (slika 7). Kao i prethodni tip *čardaka*, ovaj također obično ima dvije ili tri *šute* s jednakim nazivima *prva*, (*srednja*) i *zadnja šuta*. *Srednja šuta* je često otvorena prema dvorištu, pa osim kao spremište, služi i kao kolnica, a naziv joj je tada *podšuta*.

Svi *čardaci* s vanjskim stubištem imaju trijem, tzv. *ganjk* ili *ganjek* i s obzirom na oblik trijema podijelila sam ih u dvije grupe:

B1/ čardaci sa skraćenim trijemom (slika 7)

B2/ čardaci s uzdužnim trijemom (slika 8)

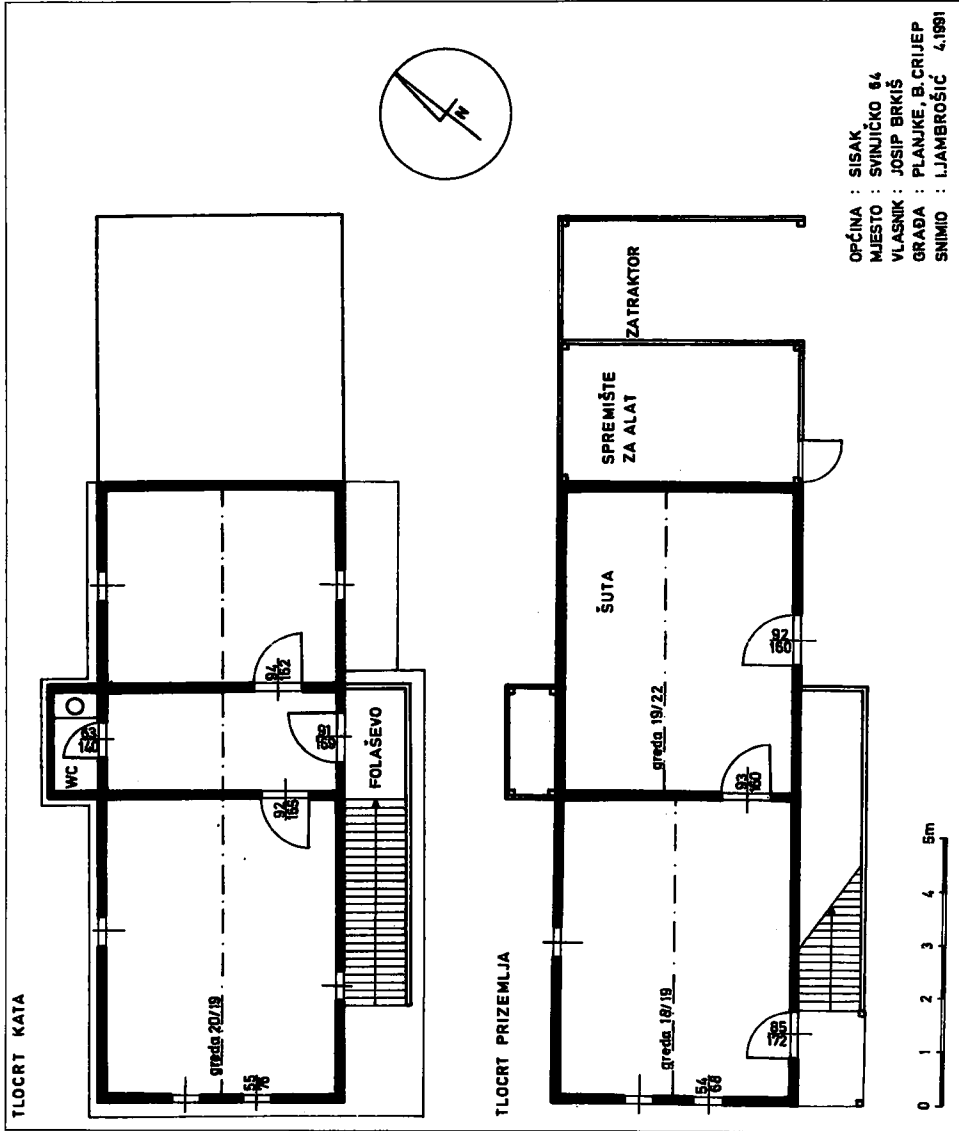
B1/ Skraćeni trijem nalazi se na ulazu na kat *čardaka*, zatvoren je daskama i do njega vodi vanjsko stubište. Za ovaj oblik trijema osim naziva *ganjk* i *ganjek* zabilježeni su još i *romac* u Lonji, *folaševo* u Svinjičkom i *pristašek* u Gušću.

Čardaci sa skraćenim trijemom imaju na katu predsoblje, tzv. *ganjak* koji povezuje prostorije koje se nalaze s njegove lijeve i desne strane. Predsoblje gdje ima oblik slova L. S jedne strane predsoblja nalazi se glavna prostorija, *prva iža*, a s druge strane jedna ili više manjih (*srednja iža* ili *ižice*). Na kraju predsoblja smješten je zahod.

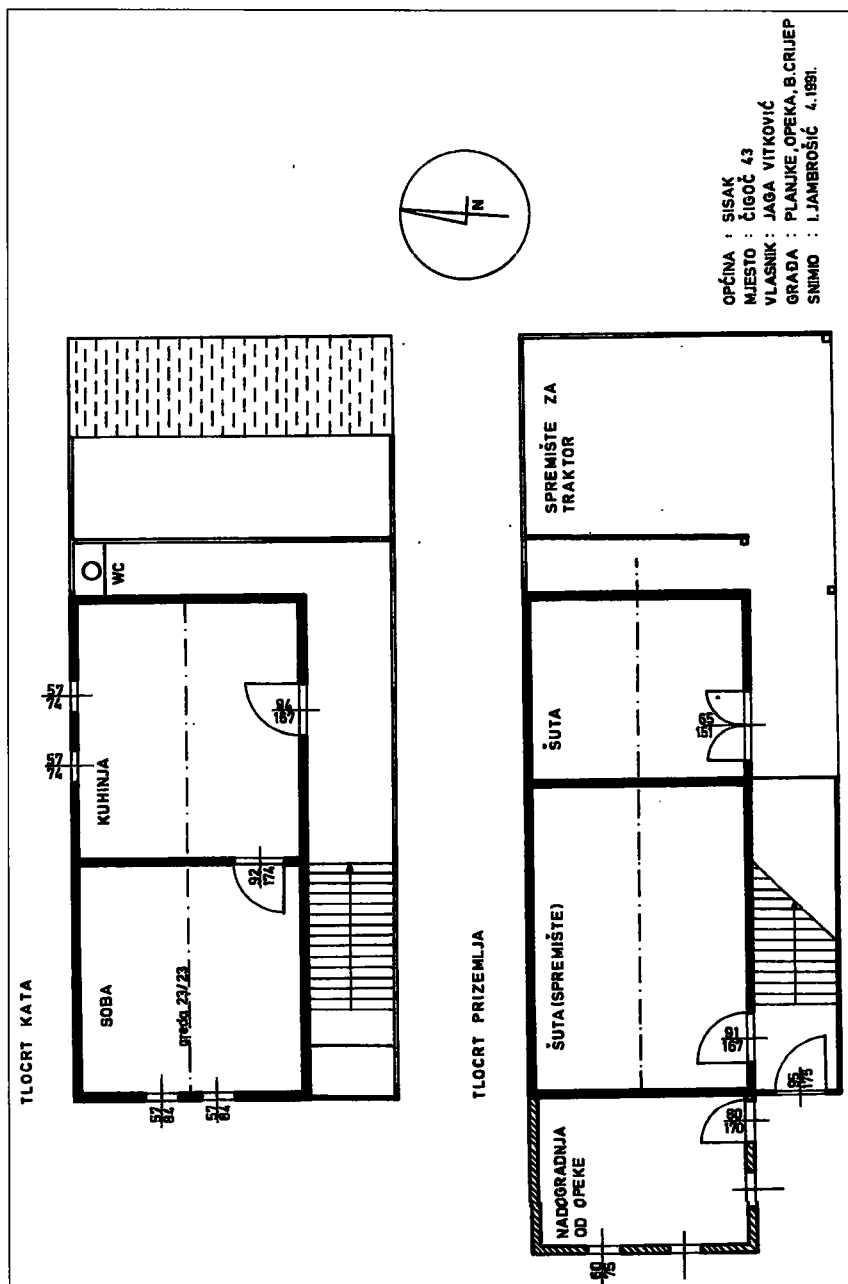
Čardak u Čigoču kbr. 29 s obzirom na svoj vanjski izgled pripada tipu *čardaka* sa skraćenim trijemom na dvorišnoj strani, no trijem se dalje proteže i na stražnju stranu kuće. Gotovo svi *čardaci* u Lonjskom polju (bez obzira na tip) u prizemlju i na katu imaju po dvije ili tri prostorije, dok ovaj u Čigoču ima samo jednu prostoriju u prizemlju i samo jednu na katu. On čak nema ni ulaznu prostoriju, ni zahod. Veličina *čardaka* je 6 m x 3.5 m, a zajedno s trijemom 7 m x 4.5 m i po tome je on najmanji zabilježeni *čardak* u Lonjskom polju. Očito je da ljudi koji su podigli ovaj *čardak*, a i oni koji su ih naslijedili, nisu bili osobitoga gospodarskog stanja. Čini se da se od istoga građevnog materijala mogla podići srednje velika prizemnica, no zbog učestalih poplava koje su do nedavna ugrožavale ovaj kraj (a kuća je izgrađena 1888. godine) *čardak* je, makar i ovako malen, bio daleko povoljnije rješenje.

B2/ Čardaci s uzdužnim trijemom u kojega vodi vanjsko stubište nemaju predsoblja, nego se iz trijema odmah ulazi bilo u *ižicu*, bilo u *srednju ižu*, a iz ove u *prvu ižu*. Trijem gotovo uvijek ima oblik slova L i proteže se dvorišnom i stražnjom stranom kuće, a na njegovu se kraju nalazi zahod (slika 8).

Slika 7: Prizemlje i kat kuće, Svinjičko kbr. 64 (izradio I. Jambrošić)

Slika 8: Prizemlje i kat kuće, Čigoč kbr. 43 (izradio I. Jambrošić)

Svrstica ove grupe *čardaka* su oni koji imaju dva uzdužna trijema — jedan u prizemlju u kojem stubište počinje i jedan na katu gdje ono završava. Oba se trijema protežu samo dvorišnom stranom kuće. U građi koja je prikupljena u *Etnoakciji* naišla sam na samo jedan ovakav *čardak*, i to iz Svinjičkog, a sama sam na terenu između Lonje i Drenovog Boka uočila još dva primjerka. Zbog ovako male brojnosti, *čardake* s dva uzdužna trijema ne smatram zasebnim tipom nego samo inačicom.

Na terenu sam uočila četiri *čardaka* (po jedan u Kratečkom, Gušću, Svinjičkom i Mužilovčici) kojima su naknadno poprečno prigradene dodatne prostorije, pa su poprimili oblik gradnje u etnologiji poznat pod nazivom *u ključ*. Da se radi o kasnijoj prigradnji, potvrđuje upotreba različitih građevnih materijala. Stariji se dio kuće gradio od hrastovine, dok je noviji zidan u opeci. *Čardaci u ključ* ponekad imaju vanjsko, ponekad unutrašnje stubište i vrlo su rijetka pojava, pa ih stoga također ne smatram zasebnim tipom, već inovacijama naprijed razrađenih dvaju tipova *čardaka*.

U novije se vrijeme događaju promjene u rasporedu i namjeni prostorija *čardaka*. Razlog tome su mala, staračka domaćinstva kojima su velike jednokatne kuće postale prevelike za održavanje i upotrebu, a ujedno i izgradnja sustava nasipa koji je uklonio opasnost od svakogodišnjih poplava. Stoga ljudi sad žive u prizemlju u *šutama* koje su si uredili za kuhanje, objedovanje, boravak i spavanje. Katne prostorije su uglavnom napuštene ili je samo jedna od njih održavana kako bi poslužila gostima (npr. Krapje kbr. 25).

Prizemlje je zbog prilagodbe stanovanju izloženo i pregradnjama i nadogradnjama. Tako je, primjerice, na *čardak* u Čigoću kbr. 43 oko 1940. godine od opeke nadograđena sobica u kojoj vlasnica kuće danas jedino i boravi (slika 8).

2.1.2. Drvena prizemnica

Prema kazivanjima, većina je prizemnica ovoga kraja nastala diobom velikih *zadružnih* jednokatnih kuća u vrijeme raspadanja *zadružnih* obitelji — podignute su od građe jednokatnica koje su obitelji rastavile i između sebe podijelile, ili su nastale spuštanjem katnog dijela *čardaka* na nove temelje. No, već sam naprijed navela i druge moguće uzroke podizanja prizemnica kao samostalnih gradnji.

Hiže, kako ovdje nazivaju prizemnice, gotovo uvijek imaju tri prostorije: *prva iža*, *srednja iža* ili *kuhinja* i *ižica* koje su povezane s *ganjkom*, pretprostorom u koji se ulazi iz dvorišta ili još češće iz trijema. Unutrašnje uređenje prizemnica odgovara uređenju katnoga dijela *čardaka*.

Rješenja *ganjka* su raznolika, no ipak u osnovi slična. On ili zauzima samo središnji prostor ispred *srednje iže* (slika 9), ili se još produljuje između *srednje iže* i *ižice* u obliku obrnutoga slova L (slika 10).

Prva iža nalazi se u prednjem dijelu kuće, uz ulicu i po namjeni je najvažnija, a samim tim i najveća prostorija. Obitelj je ovdje boravila, objedovala i spavala, primala goste, tu su se odvijala rođenja i svadbe, brinulo se o bolesnima i opraštalo od umrlih. *Prva iža* je bila centar svakodnevnoga života i velikih događaja.

U prostoriji u sredini, *srednjoj iži*, nalazilo se ognjište na kojem su se pripremali objedi.

Treća prostorija, *ižica*, služila je ili kao pomoćni stambeni prostor gdje je spavao koji član obitelji ili gost, ili kao ostava za namirnice, alat i slično.

Iza *ižice* (slika 9), a ponegdje na kraju *ganjka*, ukoliko ima oblik slova L (slika 10), nalazi se zahod.

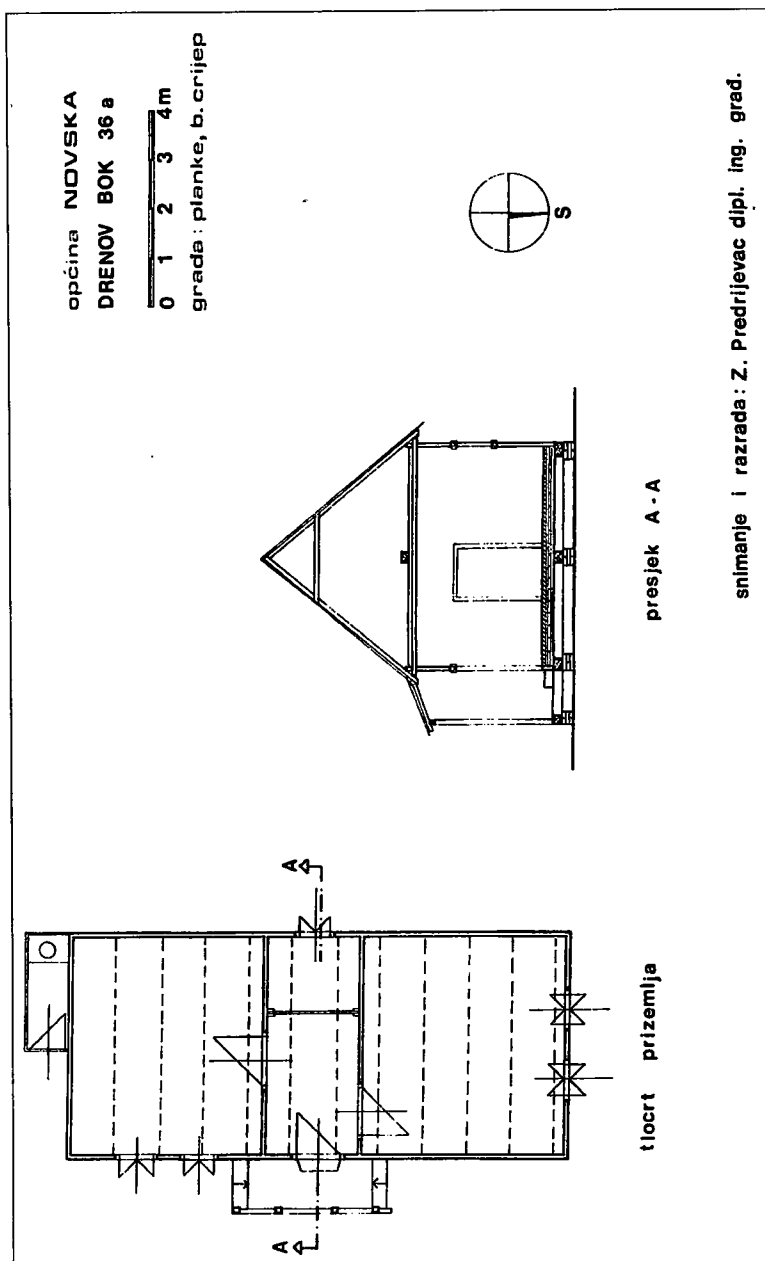
Gotovo sve prizemnice u Lonjskom polju imaju trijem bilo uzduž cijele dvorišne strane, bilo skraćen, samo pred ulazom u kuću (tada ima naziv *šronk*).

Osim troprostornih prizemnih kuća zabilježeni su i primjeri dvoprostornih koje su zastupljene u manjem broju. Kuća u Kratečkom kbr. 88 ima *ganjak* koji se proteže cijelom dubinom kuće, a s njegove lijeve i desne strane ulazi se u *ižicu* i *prvu ižu*. Iza *ižice* nalazi se zahod.

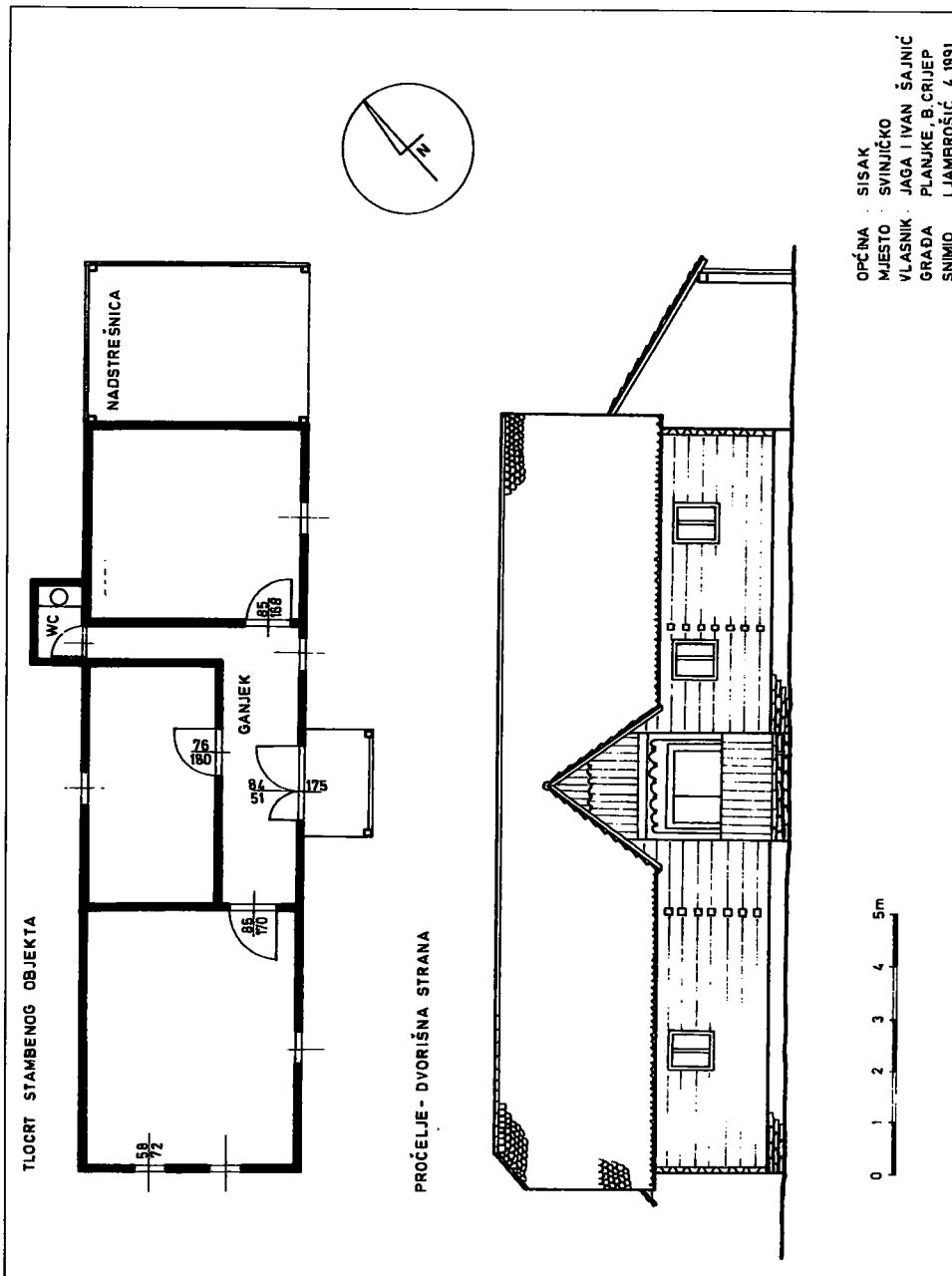
Uočljive su sličnosti između ove kuće i gore opisanih troprostornih. Razlika je u tome što troprostorne kuće u sredini, iza *ganjka* imaju još i kuhinju, a u kući u Kratečkom *ganjak* je produljen do suprotne stijene kuće, pa kuhinja nedostaje. U arhitektonskim crtežima i popratnim opisima nije moguće saznati gdje se u kući u Kratečkom kbr. 88 nalazi prostor za kuhanje.

Nakon ovoga prikaza valja istaknuti činjenicu da su prizemnice svojim prostornim rasporedom vrlo bliske ranije opisanim *čardacima*. Prema navedenim kazivanjima, razlog tomu je nastanak većine prizemnica spuštanjem katnoga dijela *čardaka* na nove temelje. No, s druge strane, ovakav raspored prostorija poznat je, primjerice, i sjevernije i svakako nije specifičnost Lonjskoga polja.

Slika 9: Prizemnica, Drenov Bok kbr. 36a (izradio Z. Predrijevac)

Slika 10: Prizemnica, Svinjičko, vlasnici Jaga i Ivan Šajnić (izradio I. Jambrošić)

2.2. KONSTRUKCIJSKI ELEMENTI U STAMBENOM GRADITELJSTVU

Bapki ili, u Krapju, **panji** su hrastovi stupovi visoki oko pola metra i zabijeni u zemlju. Na njih je položena kuća. Nalaze se ispod četiri glavna ugla kuće te u razmacima ispod donjih greda. U Suvoju kbr. 35 spominju se **bapki** koji su nekad bili visoki jedan metar. **Čardak** u Lonji kbr. 58 položen je na stupove izgrađene od opeke. Podizanje kuća na stupove svakako ima veze sa zaštitom od poplava u ovom području, a takva je tradicija gradnje, prema Gavazziju, zadržana još iz željeznodobnoga sojeničarskog naselja kraj Donje Doline (Gavazzi 1991:25).

Poceki (<podsjek; u Svinjičkom *sek*) su temeljne grede, položene na **bapke**, koje odozdo povezuju zidove kuće. **Pocек** ima kvadratičan presjek s visinom stranice od petnaest do dvadeset centimetara. U Drenovom Boku **poceke** položene po duljini kuće nazivaju **šibe**, a one po širini **poprečnjaki**.

Planjke su tesane hrastove daske od kojih se grade stijene drvenih kuća. Široke su oko trideset, debele oko deset centimetara, a dugačke i do dvanaest metara. **Planjke** su isprva dobivali tesanjem hrastovoga debla, a kasnije piljenjem.

Moždanik je drveni klin okrugla presjeka kojim se povezuju **planjke**. Poznat je i u drugim krajevima Hrvatske (**meždenjak**, **madenjak** u Kordunu i Lici, **moždenjak** u Turopolju i sl.), ali i kod drugih Slavena (**moznik** kod Slovenaca, **moždžen** i sl. kod Poljaka, **možen** i sl. kod Čeha). Zbog rasprostranjenosti naziva istoga korijenja kod svih Slavena, Gavazzi je zaključio da je ovaj drveni klin utkan u kulturnu baštinu Slavena prije njihova razlaza iz pradomovine (Gavazzi 1991:112).

Hrvatski vugel ili **vuglič** je način spajanja **planjki** čije glave nisu otesane, pa presižu preko ugla. Spajanje greda na **hrvatske vugle** je starija tradicija.

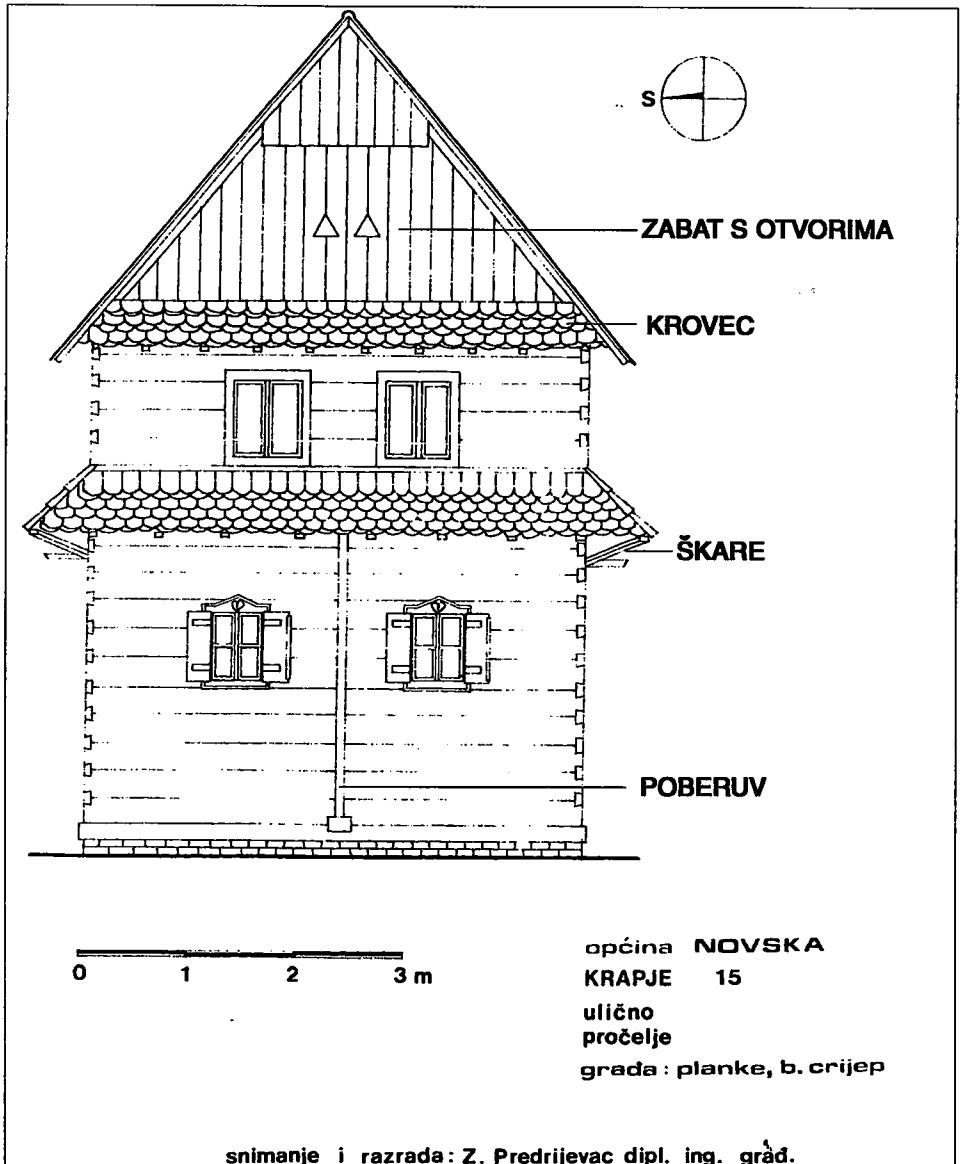
Nemački vugel je spoj kod kojega su glave greda ravno otesane i izjednačene s licem stijena. Spoj nosi naziv **nemački** jer je kao novija tekovina prodirao u ove krajeve sa sjeverozapada (Gavazzi 1991:28).

U Svinjičkom kbr. 67 glave **planjke** su vijugavo prirezane, a takav spoj nazivaju **frkani vugel** (slika 11). On je varijanta **nemačkoga**

Slika 11: frkani vugel
(snimio R. Leš)

Slika 12: Krovec, poberuv, škare, zabat s otvorima, Krapje kbr. 15 (izradio Z. Predrijevac)

vugla. U Turopolju ga nazivaju *cifrastim*, a u Markuševcu *zavrnuti na mustač*, jer izgledom podsjeća na uzdignute brkove (Marković 1984:125).

Poberuvi su okomito postavljeni stupovi sa žlijebom koji spajaju, "pobiru" horizontalne *planjke* (slika 12). Freudenreich pretpostavlja da su *poberuvi* nasljednici soha, dvaju rašljastih stupova zabijenih u zemlju, na kojima počiva vodoravno položena greda, tzv. *sljeme*. Konstrukcije "na sohe" se ubrajaju među najstarije građevne elemente slavenskih naroda. Njihova je primjena zadržana do danas, prema Freudenreichu (1972:160), na malobrojnim kućama u Slovačkoj, građenim na starinski način i nazvanim *sochove domy*. Budući da sljemena greda kod *čardaka* i prizemnica počiva na *poberuvima*, Freudenreich je smatrao da su nastali redukcijom soha. Kazimierz Moszyński pak (1967:I-490 i d.) donosi potvrde o krovovima na sohama iz raznih slavenskih zemalja, napose na brojnim gospodarskim objektima, ali i na stambenim zgradama (npr. iz Malopolske, sjeverne Mađarske, Dobrudže, pa zatim i iz drugih europskih zemalja — Španjolske, Švicarske, Danske itd.).

Osim ovih glavnih *poberuva*, na kućama postoje i manji *poberuvi* postavljeni uz prozore i vrata.

Sleme je masivna stropna greda što prolazi uzduž kuće po sredini. Naziv *sleme*, odnosno *sljeme*, inače označuje brid na vrhu krova. Freudenreich (1972:161) je pretpostavio da je kod starijih krovnih konstrukcija postojala sljemena greda (o koju su bile koso naslonjene krovne grede) koja je prvotno stajala na sohama (kao potvrdu naveo je spomenuti primjer iz Slovačke) te zaključio da se prihvaćanjem novih krovnih konstrukcija sljemena greda preselila s vrha krovišta (sa soha) na strop (na *poberuve*) kao potpora stropnoj konstrukciji, ali je za nju zadržan naziv *sleme* (poznat, u brojnim dijalektalnim inačicama, u svim slavenskim jezicima te u litavskome; vidjeti Moszyński 1967:I-490), iako više ne odgovara svome prvobitnom značenju.

Stropnoj se gredi pridavala osobita važnost. Na nju se urezivala godina izgradnje kuće i inicijali graditelja. Prilikom provođenja običaja šišanoga kumstva (u Lonjskome polju tome kažu *našišani kum* ili *naštrigani kum*) ošišana se kosa lijepila voskom na *sleme* u obliku križa.

Venčanice (*nadstenje* u Svinjičkom) su završne grede koje odzgora povezuju sve uzdužne i poprečne stijene. Ovaj je konstrukcijski detalj, kako tvrdi Gavazzi, baština još iz pradomovine Slavena, a i naziv *venčanica*, odnosno *vjenčanica* je izvorni slavenski (1991:112).

Slemečki su tanje stropne grede okomito položene na *sleme*.

Prsnice su poprečne daske koje čine gornju stropnu oplatu. Imaju utore, pa se povezuju ulaganjem jedna u drugu.

Rogovi su parovi kosih gredica koje se na vrhu krovišta sastaju upirući se jedna o drugu.

Panta je horizontalna gredica na krovištu koja povezuje par kosih gredica i tako ih učvršćuje.

Mačke su grede na krovištu koje se u koso protežu na četiri strane u svrhu učvršćivanja krovišta.

Krovec ili **strova** (< streha) je mala zaštitna streha pokrivena biber-crijepom. Poduprta je kosim letvama, tzv. **škarama** (slike 12 i 13) ili ukrašenim **planjkama**. **Krovec** štiti drvenu stijenu od oborina, a istovremeno upotpunjuje i prati osnovni oblik kuće, osobito krova, prekidajući jednoličnost visokih ravnih ploha. Na **čardacima** u Lonjskom polju **krovec** se proteže iznad prizemnoga dijela kuće na prednjoj, dvorišnoj i stražnjoj strani. Neke katnice, najviše u Krapju, imaju **krovec** na svim četirima stranama, te još jedan iznad prvoga kata, ali samo na uličnoj strani. I na prizemnicama se, na uličnoj strani, ponegdje nalazi **krovec**.

Zabat je daščanom oplatom zatvorena ploha koja se proteže od vrha krovišta do stijena na užem pročelju kuće i zatvara tavanski prostor. U Lonjskom polju zabati su u ravnini sa stijenom.

Na njima su često izrezani otvori (slika 12). **Zabat** ispod poluskošenoga krova, **romca**, ukrašen je **ciframa**, ukrasima izvedenim urezivanjem ili na proboj. Ovdje napominjem da se naziv **romac** ne koristi samo za poluskošen krov (kako tvrdi Freudenreich za Krapje; 1972:314), nego on označava poluskošeni krov zajedno sa zabatom ispod njega (zabat s ukrasima: **romac s ciframa**).

Slika 13: krovec poduprt škarama
(snimio Robert Leš)

2.3. GRADITELJSKI OBRT

Za izgradnju nove kuće upotrebljavala se građa dovezena iz obližnjih šuma, a vrlo često i stara građa od rastavljenih drvenih kuća. Kuće su se i preseljavale, **prevlačile**, s jednoga mjesta na drugo vučom na drvenim valjcima, a preko Save na skelama.

Gradnju kuća i većih gospodarskih zgrada izvodili su domaći tesari, *cimermani*. Bilo ih je u svakome selu. Osim domaćih majstora kuće su na ovim prostorima gradile i putujuće tesarske družine iz drugih krajeva, primjerice braća Golomboš, Mađari, tesarski majstori (Mavar 2000:40,53). *Cimermani* bi se organizirali u skupinu, *partiju*, u kojoj su bila po četiri *cimermana* i *palir* koji je predvodio u radovima, dogovarao poslove i cijenu. Osim ugovorene novčane naknade *palir* će dobiti i ručnik koji domaćin kuće objesi na *rog* krovišta kad je postavljen prvi red crijepa. Nakon svršene gradnje upriličen je *aldomaš*, večera prilikom koje *palira* daruju i košuljom, a svakog *cimermana* ili ručnikom ili košuljom.

Kuće su gradili od tesanih *planjki*. *Planjke* su dobili kalanjem, *cepanjem*, tanjega hrastovog debla, a zatim su ih tesali većom sjekirom, *bradvilom*, i finije obradili manjom, *širočkom* i *teslom*. U bližoj su prošlosti drvenu građu obrađivali piljenjem. Da bi brvno ravno ispilili, označavali su linije uzicom obojenom u crveno. Uzicu su pričvrstili na krajeve brvna, a onda je na sredini trzanjem podizali, što je ostavljalo crveni trag na drvetu. Za gradnju kuće koristili su i metar, olovku, šestar, *vinklin* (kutomjer), visak i *sveder* (svrdlo).

Na pripremljeno su zemljište polagali hrastove stupove, *bapke*, i to na četiri predviđena ugla kuće te između njih u nizu s razmacima od tri do četiri metra. Veća kuća imala je dvanaest do četrnaest hrastovih stupova. Na *bapke* se polažu masivne temeljne grede, *poceki*, a iznad njih se podižu stijene. Stijene su izgrađene od horizontalno složenih *planjki* koje se na krajevima zarezu i povezuju na starije *hrvatske vugle* (krajevi ostaju neotesani) ili na novije *nemačke vugle* (krajevi *planjki* se tesajući izravnavaju s licem stijene). Između uglova *planjke* se učvršćuju s okomito utisnutim drvenim klinovima, *moždanikima*. Ukoliko su *planjke* kraće, povezuju se stupom koji se polaže okomito na njih. U stupu, *poberuvu*, dlijetom je izduben *žleb* u koji se ulažu krajevi *planjki*. *Žleb* se radio i pomoću *oblića*, a taj se postupak naziva *nutanje*. Manji se *nutani poberuvi* postavljaju uz otvore za prozore i vrata. Na podignute stijene kuće polažu se *venčanice*, grede kvadratnoga presjeka (*čardaci* imaju *venčanice* i iznad prizemnih i iznad katnih stijena.). Na *venčanice* dolazi *sleme*, greda što prolazi sredinom kuće od jednoga do drugoga užeg pročelja. Okomito na *sleme* polažu se stropne gredice, *slemečki*, a povrh njih *prsnice*, daske povezane pomoću utora.

Krovovi su u Lonjskom polju dvostrešni, a vrlo često skošeni ili poluskošeni (*romac*) na jednoj ili na objema užim stranama kuće. Krovnu konstrukciju čine *rogovi* povezani s *pantima* zbog njihovoga boljeg učvršćivanja. Za osiguranje krovne konstrukcije postavljaju se i *mačke*. Krov se nekad

pokrivaio *deskom*, a kazivači u Svinjičkom spominju da se pokrivaio i *ritkom*, raženom slamom. Već prije Prvoga svjetskog rata kuće su, vjerojatno zbog nestašice drveta, počeli pokrivati biber-crijepom. U Gušću je od 1878. do 1896. godine postojala ciglana u vlasništvu zadruge Detković u kojoj su za svoje potrebe, ali i za prodaju, proizvodili crijep i opeku. Novije su kuće pokriveno *falcanim* (utorenim) crijepom. Na krovovima nema dimnjaka nego samo otvor gdje su odignuti crijepovi. Dim se stoga izvijao iz peći po tavanu koji je ujedno služio kao sušnica odnosno pušnica za suhomesnate proizvode.

Stijene kuće su iznutra omazivali mješavinom blata i pljeve, a katkada su stijenu i *ošibkali* vrbovim prućem kako bi se blato bolje držalo. Nakon toga zid su obojali vapnom. U manjem broju kuća vapno su nanosili izravno na *planjke*. Vapno su kupovali od domaćih ljudi ili su ga sami radili iz živoga vapna. Dovozili su ga iz Gornje Jelenske i Bosanske Dubice, stavljali ga u veliku jamu, zalili vodom i gasili. Tako su dobiveno vapno međusobno prodavali.

Podove su u kućama pokrivali daskama, a da bude toplije na daske su katkad nabijali zemlju. Pravi zemljani pod bio je vrlo rijedak, uglavnom u siromašnijim prizemnim kućama i *šutama*. Ponekad su na pod stavljali opeku, u novije se vrijeme pod betonira, a koriste se i kupovne podne obloge poput linoleuma.

Valja istaknuti da se u ovim krajevima uz drveni građevni materijal često koristila i opeka. Danas uočavamo veći broj kuća podignut na temeljima od opeke nego onih na *bapkima*, hrastovim stupovima. Na koji se način spajala stara tradicija i novi materijal pokazuje kuća u Lonji kbr. 58, podignuta na stupove izgrađene od opeke.

Od opeke se ponegdje gradio i prizemni dio *čardaka*. Budući da je opeka noviji građevni materijal, ovakvi su čardaci mogli nastati i podizanjem prizemnica na novo, opekom izgrađeno prizemlje. No, o tome raspoloživi podaci ništa ne govore, kao ni o eventualnoj promjeni u namjeni prizemlja.

2.4. URESI U STAMBENOM GRADITELJSTVU

Osim na tehniku gradnje i građevni materijal svakako je potrebno osvrnuti se i na urešavanje, obilježje graditeljstva u kojem se možda najviše očituje čovjekov duh. Izraz te duhovnosti su ponajviše geometrijski uresi, izvedeni rezbarenjem, na proboj, izrezivanjem ili bojom.

Zabat gotovo svake kuće urešen je *ciframa* koje su izrađivali majstori iz Trebarjeva. *Cifre* su izrađivane u uglovima zabata (slika 14). Na zabatima su ukrasno izrezani i otvori u obliku pravilnih (slika 12) ili stiliziranih geometrijskih motiva. Reljefni se ures može vidjeti na *venčanici* na uličnoj strani kuće (slika 14).

Uresi često uljepšavaju trijemove. Izvedeni su na trijemnim stupovima (slika 15) ili na ogradi. Zabatno polje malih trijemova pred ulazom u kuću rezbareno je tesarskim uresom *strelica*.

Starinska su vrata *duplična*. Na vanjskoj se strani uže daske zrakasto protežu od središta prema rubovima ili oblikuju koncentrične rombove, a na unutrašnjoj su strani daske šire i složene jedna uz drugu. Oba su sloja povezana s kovanim čavlima, *kovancima*, koji imaju ukrasno izvedene glave.

Rezbaranjem se katkad upisivala i godina izgradnje, oznaka *IHS* ili ime graditelja na sljemenoj gredi. Ljerka Topali tvrdi da oznaku *IHS* u Turopolju imaju samo one kuće koje su gradili majstori, *palir* i *cimermani*, dok kuće koje su seljaci gradili sami nemaju tu oznaku (Topali 1941:30).

Urešavanje bojom također je imalo široku primjenu, kao na primjer na *poberuvu* ili na zidovima. U Suvoju kbr. 55 zid je obojan u zeleno, a zatim oslikan srebrnim ružama.

Slika 14: ukrasi u uglovima zabata, na venčanici i poberuvu (snimio Robert Leš)

Slika 15: trijemni stup (snimio Robert Leš)

3. GOSPODARSKE ZGRADE

Graditeljstvo gospodarskih zgrada vrlo je slično graditeljstvu kuća. Gotovo sve što je rečeno o konstrukcijskim detaljima, građevnom materijalu i načinu gradnje stambenih zgrada, vrijedi i ovdje. Najuočljivija je razlika u tome što su gospodarske zgrade bile manje podložne mijenama, pa su zadržale stariju tradiciju gradnje. Tako se primjerice na pojedinim zgradama još uvijek može vidjeti krov pokriven *deskom*.

Na kućištima se osim kuće podižu staja, sjenik, svinjac, kokošinjac, spremišta, nadstrešnice, krušna peć, *kuvarna* i zdenac. O razmještaju ovih zgrada bilo je riječi u poglavlju o kućištima, pa to neću ponavljati. Na konkretnim ću primjerima prikazati pojedine gospodarske zgrade i zgrade čija namjena nije isključivo gospodarska, a to su *kuvarna*, krušna peć i zdenac. Spomenut ću i pomoćne objekte podignute podalje od kućišta u kojima su povremeno, a katkad i stalno boravile domaće životinje.

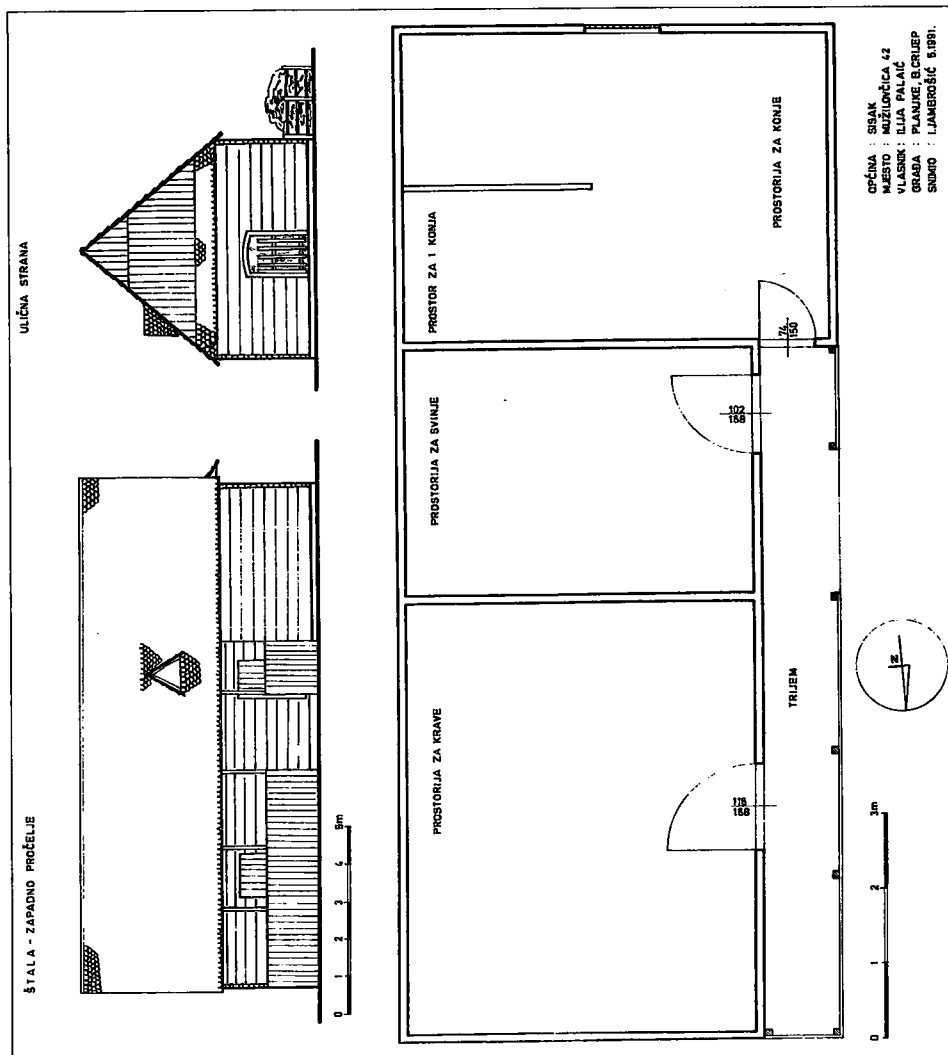
Štale su veće, katkad i najveće gospodarske zgrade. U Mužilovčici kbr. 42 (slika 16) *štala* je veličine oko 13.5 m x 6 m. Izgrađena je od *planjki* čiji su krajevi vezani u *nemački vugel*. Dvostrešni krov sa zabatima pokriven je biber-crijepom. Na zapadnoj strani krovišta izbočen je trokutasti prozor, također pokriven biber-crijepom. Stijena i ulaz na uličnoj strani zaštićeni su *krovec*om. *Štala* ima tri prostorije: za krave, za konje i nešto manju za svinje. U prostoriji za konje je pregrada koja odvaja prostor za svakoga konja posebno. U svaku se prostoriju ulazi iz trijema. Ulazi se zatvaraju vratima. Osim ova tri, postoji i ulaz s ulične strane zatvoren drvenim vratima napravljenim poput rešetkaste ograde. Trijem je poluzatvoren daščanom ogradom, a nalazi se samo ispred prostorija za krave i svinje. One su zato za širinu trijema pliće od prostorije za konje.

Štale s trijemom zabilježene su i na drugim kućištima, no nemaju sve prostor predviđen za svinje, jer se on često podiže kao samostalna zgrada. Za razliku od ovih na *stari* način građenih staja, u Krapju je podignuto nekoliko zidanih.

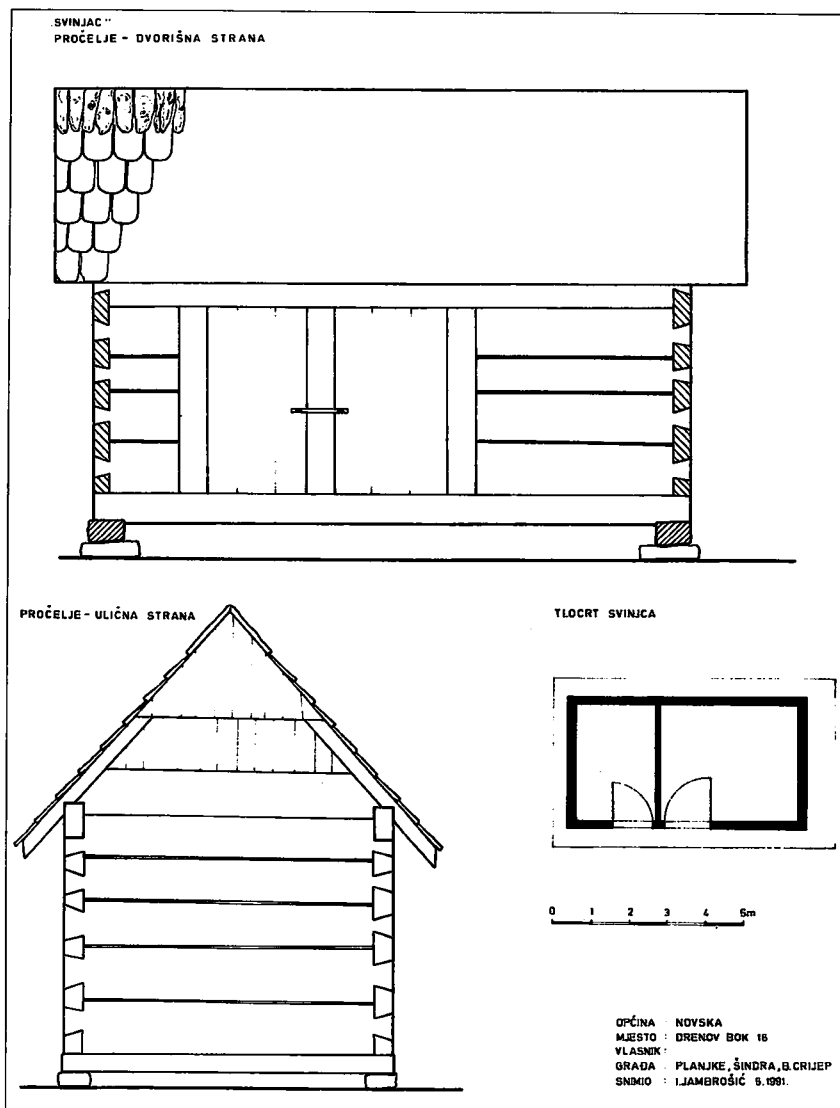
Svinjac u Drenovom Boku kbr. 16 (slika 17) veličine je oko 1.7 m x 3.2 m. Na četiri ugla svinjca postavljen je po jedan kamen, a na njih *poceki*. Stijene su izgrađene od *planjki* vezanih na *nemački vugel*. *Planjke* su nejednake širine. Krov je dvostrešan sa zabatima. U najgornjem redu pokriven je *desk*om, a u ostalima biber-crijepom. Svinjac ima dvije prostorijice različite veličine i svaka ja zatvorena daščanim vratašcima.

Spremišta su prigradivana na užoj strani kuće ili uz gospodarske zgrade. Služila su za spremanje alata, drva ili traktora. Ove su prigradnje potpuno zatvorene daščanom oplatom i natkrivene kosim krovom kao što prikazuje

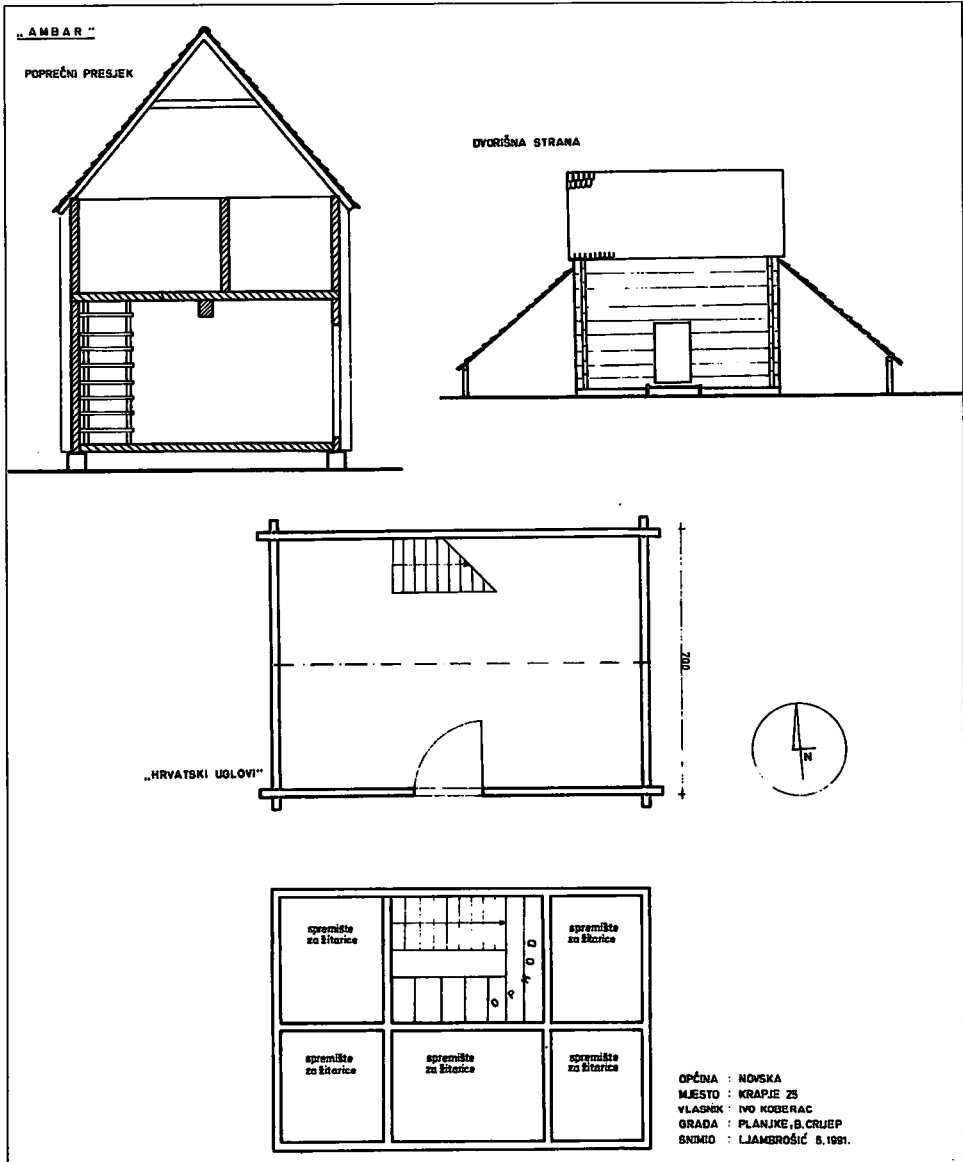
Slika 16: Štala, Mužilovčica kbr. 42 (izradio I. Jambrošić)

Slika 17: Svinjac, Drenov Bok kbr. 16 (izradio I. Jambrošić)

Slika 18: Ambar, Krapje kbr. 25 (izradio I. Jambrošić)

primjer u Drenovom Boku, kbr. 63. Prigradena uz *čardake*, spremišta mogu imati i kat za spremanje kukuruza ili čega drugoga (kao u Drenovom Boku, kbr. 63) ili pak nema nikakve prostorije iznad njih osim zahoda izvučenog iz katnog dijela.

Nadstrešnica obitelji Šajnić u Svinjičkom (slika 10) prigradena je uz užu stražnju stranu kuće, natkrivena kosim krovom i otvorena prema dvorišnoj strani. Po otvorenosti prostora nadstrešnice se razlikuju od spremišta. U njima se kao i u spremištima ostavlja alat ili drva, ili je tu, kao u Čigoću br. 54, smješten kameni silos za tikve..

U Krapju kbr. 25 jedini je zabilježeni primjer *ambara*, zgrade za spremanje žita (slika 18). Izgrađen je od *planjki* čije glave na spojevima stijena tvore *hrvatski vugel*. Dvostrešni je krov pokriven biber-crijepom. Na zapadnu i istočnu stijenu prigradena je po jedna nadstrešnica. Ulaz u *ambar* je s dvorišne, južne strane. U ulaznoj prostoriji su stube koje vode u katni dio *ambara* podijeljen u pet pretinaca, odnosno spremišta za žito. Spremišta su nanizana tako da uokviruju ophodni prostor iz kojega se pristupa do svakog od njih.

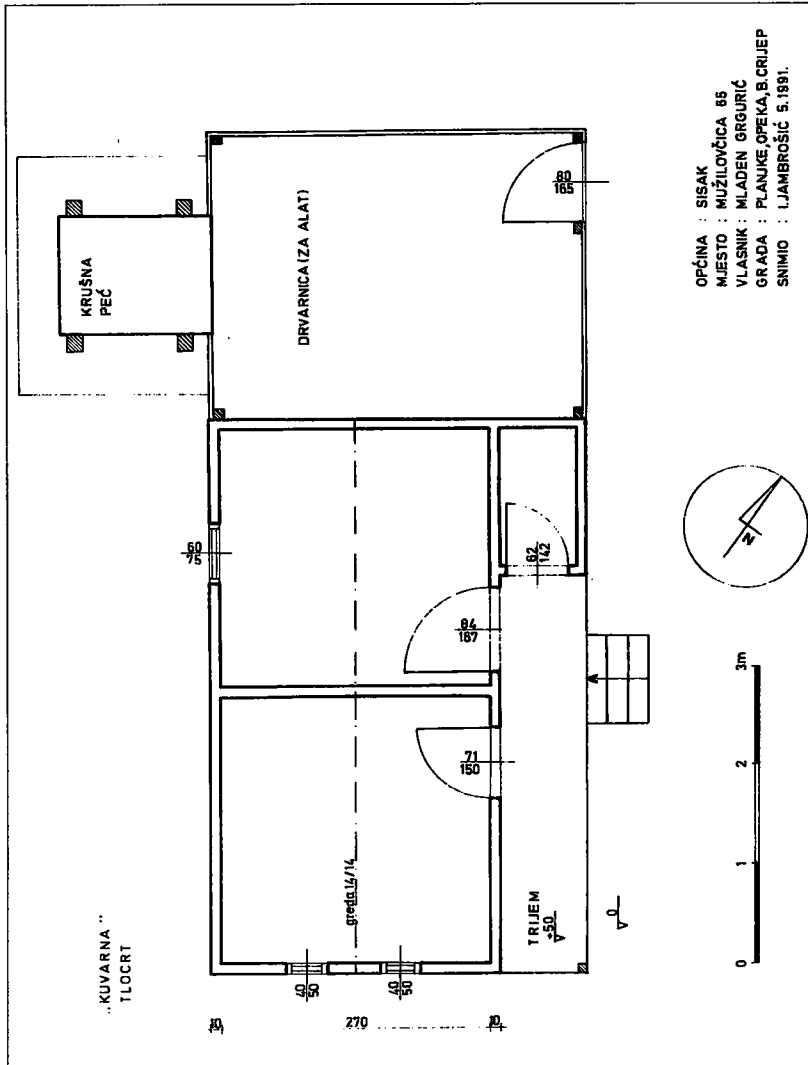
Kuvarnu, ljetnu kuhinju i krušnu peć ovdje ću obraditi zajedno zato što su na dvorištima često podignute jedna uz drugu. *Kuvarna* je izgrađena od dasaka, a krušna peć zidana u opeci tako da joj je pod četrdesetak centimetara odignut od tla. Natkrite su svaka svojim dvostrešnim krovom pokrivenim biber-crijepom. Krov krušne peći položen je na četiri drvena stupa i povišen od svoda peći, pa je između njih prazan prostor. Ovakav tip krušne peći s krovicom na četiri stupa, odignutim od svoda peći spominje Žarko Španiček (Španiček 1995:79). Smješta ga u središnju i istočnu Slavoniju i razlikuje od zapadnoslavonskog tipa krušne peći kod kojeg krov potpuno naliježe na trbuh peći, pa zato često ima dimnjak. Kako to da tip peći u Lonjskom polju odgovara tipu peći u središnjoj i istočnoj Slavoniji, a razlikuje se od susjednog zapadnoslavonskog tipa, trebalo bi razjasniti istraživanjima. Krov *kuvarne* je veći i malo prelazi preko krova krušne peći. *Kuvarna* je jednoprostorna.

U Mužilovčici kbr. 65 podignuta je troprostorna *kuvarna* s trijemom iz kojeg se ulazi u svaku prostoriju (slika 19). Dvije su prostorije smještene jedna do druge i jednake su veličine, a treća je sasvim mala i zajedno sa skraćenim trijemom zauzima prostor ispred dviju većih prostorija. Stijene *kuvarne* su od *planjki*, a krov je pokriven biber-crijepom. Na *kuvarnu* se naslanja drvarnica s čije je stražnje strane u opeci podignuta krušna peć.

U *kuvarni* se ljeti kuha, priprema zimnica, pere rublje. Tu se priređuje kuhana stočna hrana i obavljaju "prljaviji" kućni poslovi kako bi kuću održali čistijom i urednijom. Zbog ovako raznolike namjene *kuvarna* nije niti isključivo gospodarska niti isključivo stambena zgrada, već je na granici između toga dvoga.

Slika 19: Kuvarna, drvarnica i krušna peč, Mužilovčica kbr. 65 (izradio I. Jambrošić)

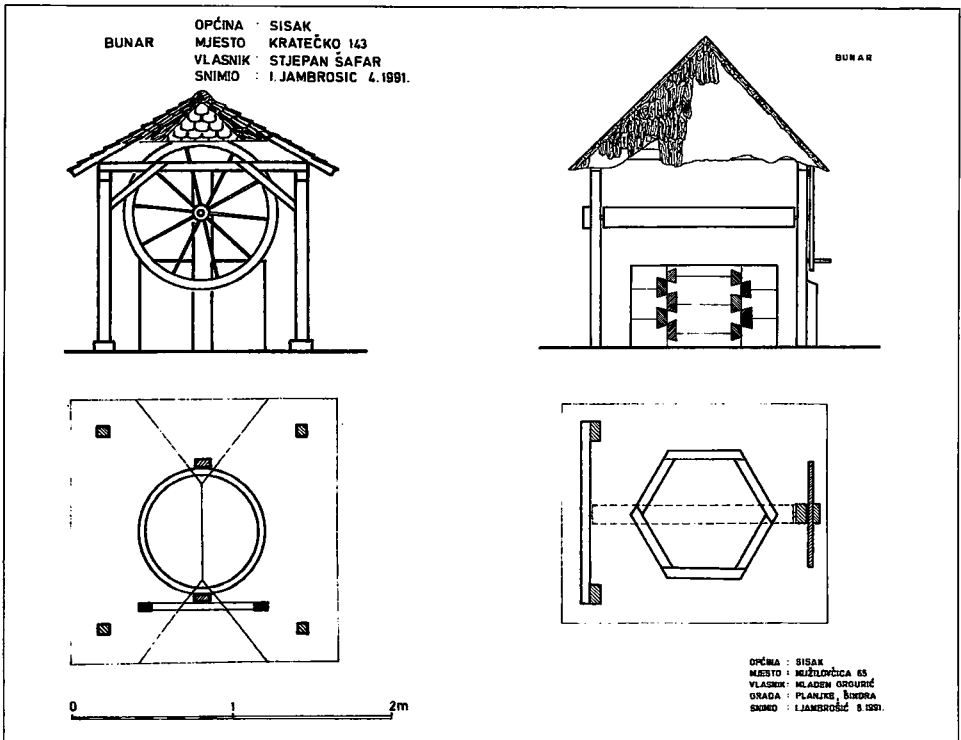

Kuvarne su katkad *predelavane*, građene iz stare građe, a ima ih i preseljenih kao na primjer ona u Čigoču kbr. 35 koja je preseljena iz Kratečkog. U novije su vrijeme neke *kuvarne* prenamjenjene u spremište (Svinjičko kbr. 86) ili čak u stambeni prostor (Lonja kbr. 138), a neke su pak zapuštene ili srušene (Drenov Bok kbr. 63, Svinjičko - vlasnik Majcen).

Zdenac u Kratečkom kbr. 143 (slika 20) ima zidani ogradni obod. Natkriven je dvostrešnim krovčićem, poluskošenim na bočnim stranama. Krovčić leži na četiri stupa. Dijelom je pokriven *deskom*, a dijelom crijepom. U Mužilovčici kbr. 65 zdenac ima oblik šesterokuta koji je izveden drvenim gredama. Grede su na krajevima otesane i spojene u *nemačke vugle*. Krovčić što natkriva zdenac leži na tri stupa i pokriven je *deskom* (slika 20).

Već je naprijed spomenuto, a i ovdje ću istaknuti da su zdenci često na međi dvaju dvorišta i u zajedničkom vlasništvu. Ovu pojavu spominje i Ž. Španiček i veže je uz raspad obiteljskih zadruga: ... *kada su kuće svedene na mala domaćinstva, dva razdionika - rodaka mogli su zajedno iskopati zdenac na međi između dvije okućnice i zajednički ga koristiti* (Španiček 1995:81-82).

Slika 21: Zdenci: Kratečko kbr. 143 i Mužilovčica kbr. 65 (izradio I. Jambrošić)

U vrijeme *zadružnog* načina života pojedine su *zadružne* obitelji imale i nekoliko stotina svinja, dvadesetak krava i nekoliko konja. Ovako se brojna stoka velik dio godine držala podalje od sela na prostranim pašnjacima i šumama. U Drenovom Boku stoku su u travnju prebacivali preko Save gdje je boravila sve do srpnja, dok se na seoskim livadama ne pokosi trava. Za stoku su se na prostorima ispaša podizale drvene zgradice ili kolibe, tzv. *pojate* i *ajati* (slika 21). Na mjestima gdje se blago zadržavalo iskopani su *zdenci s kopanjom*, *zdenci* za napajanje.

Slobodno u šumi boravilo je po nekoliko stotina svinja. Za lošijeg vremena tjeralo ih se u *torove*, manje objekte zbijene od dasaka i prekrivene šašom (slika 22). Ž. Španiček navodi kazivanja iz Plesma o konacima koje su činile *kolibe* za spavanje ljudi i *svinjci* korišteni samo za lošeg vremena. Također spominje mogućnost otkrivanja još uščuvanih *konaka* zbog do danas održanog ekstenzivnog uzgoja stoke u novljanskom dijelu Posavine (Španiček 1995:91). Suprotno tome kazivači u Lonjskom polju tvrde da su svi takvi objekti srušeni, jer više nitko nema toliko svinja, a onda ni potrebu njihova uzgoja po šumama. No, tvrde oni, o *torovima* bi trebalo pitati stanovike Mužilovčice koji su ih još do nedavna imali po šumama.

Zbog vrlo malobrojnih i neiscrpnih podataka o *torovima*, *pojatama* ili *ajatima* nije moguće dati njihov temeljitiji prikaz. Saznanja o ovom tipu graditeljstva svakako je potrebno upotpuniti novim istraživanjima.

Slika 21: pojata (snimio Robert Leš)

Slika 22: tor (snimio Robert Leš)

ZAŠTITA TRADICIJSKOGA GRADITELJSTVA: SPECIFIČNOST ILI KONSTRUKT?

Vrijednost tradicijskoga graditeljstva u Lonjskom polju je višestruka. Stambene i gospodarske zgrade su svojom drvenom građom, proporcijama i načinom gradnje skladno i nenametljivo utkane u prirodni krajolik i prilagođene specifičnim prirodnim okolnostima. Obrada materijala i način gradnje pokazuju graditeljsku vještinu koja je prenošena i usavršavana predajom. Logični i funkcionalni raspored prostora i namještaja u kući ocrtava način života obitelji koja u njoj stanuje. Vrijednost i važnost ovoga graditeljstva je i u mnogobrojnim uresima na konstrukcijskim elementima kuće i namještaju kojima čovjek ističe svoja umjetnička htijenja i nazore. Osim toga, graditeljstvo Lonjskoga polja je svojom tehnikom građenja, tehničkim rješenjima i oblicima povijesni dokument o starini i trajanju (kontinuitetu) pojedinih kulturnih pojava, bez obzira dovodimo li recentne *čardake* na stupovima u vezu s pretpovijesnim sojenicama u Donjoj Dolini, ili pak s tipološki i oblikovno srodnim stambenim kućama u Poljesju, što bi možda moglo ukazivati i na njihov praslavenski značaj (Moszyński 1967:I-519, sl. 451). U ovom kulturnom svjedočenju leži spomenička vrijednost tradicijskoga graditeljstva u Lonjskom polju.

No, usprkos svojoj vrijednosti tradicijske se kuće u Lonjskom polju svakodnevno napuštaju, ruše ili pak propadaju. Razlozi tome su raznoliki. Katkad zgrada propadne zbog svoje starosti, a katkad zbog starosti ili siromaštva njezinih stanara koji je više ne mogu održavati. Ne bi li se to spriječilo, pokrenuta je akcija evidentiranja spomenika kulture, a potom su neki od njih i zaštićeni, pa čak i obnovljeni. Iako se u planu zaštite govori o zaštiti *kulturne baštine Lonjskog polja* čija je *osnovna kulturna vrijednost (...)* *ruralni prostor s cjelokupnim kulturnim identitetom kojeg čine prostorna organizacija naselja, arhitektura u drvetu, tradicijski način gospodarenja, tradicijsko rukotvorstvo, umijeće i obrti* (Petrić 2000:13) kako bi se očuvala usklađenost načina života ljudi i okoliša, u provedbi se zaštita odnosi gotovo jedino na tradicijsko graditeljstvo. Uvidjela sam to ne samo u građi prikupljenoj u *Etnoakciji*, već i u nizu članaka o zaštiti kulturne baštine Lonjskoga polja, primjerice u *Biltenu parka prirode Lonjsko polje* (2000). U tome se *Biltenu*, ali i u drugim člancima navodi i, primjerice, gospodarstvo (stočarstvo i ratarstvo) koje je također očuvalo svoja tradicijska obilježja⁵ kao i potreba za njegovom zaštitom. No osim pojedinih kratkih opisa tradicijske poljoprivrede, nisam naišla ni na jedan redak o konkretnom podsticanju takvoga načina gospodarenja, iako je ona temeljni prihod stanovništva Lonjskoga polja. Čak štoviše, ističe se potreba za

---

⁵ Stočarstvo uključuje stare pasmine domaćih životinja — posavskoga konja i križanca domaće i divlje svinje.

“integralnom” zaštitom područja koja mora obuhvatiti sveukupni način života, stvaralaštvo i identitet naselja (Mlinar 2000: 20,22,25), no sve je to u istraživanjima, a onda i u provedbi preskočeno.

I pojam “graditeljska baština” u spomenutim člancima i u građi prikupljenoj u *Etnoakciji* rabi se u vrlo suženom i zbog toga nepotpunom značenju. Kuće tradicijskoga graditeljstva Lonjskoga polja iznikle su kao rezultat utjecaja prirode, klime, građe, graditeljske tradicije, povijesnih zbivanja, privrede i načina života koji su se u određenim trenucima izmjenjivali po važnosti. Iako su ove značajke zajedničke većini kuća, nezaobilazna je činjenica da svaka od tih kuća ima neko svoje posebno obilježje koje je odraz potreba i mogućnosti pojedine obitelji koja u njoj stanuje. Upravo su te razlike zanemarene u prikupljanju građe i njenom bilježenju u sklopu *Etnoakcije*. Uzrok tome leži u shvaćanju pojma “graditeljska baština” i u samome cilju *Etnoakcije* koji je bio, kako je to već u uvodu rečeno, evidentiranje spomenika kulture s naglaskom na tradicijsko graditeljstvo kako bi se odredile metode njihove zaštite. Ovako postavljen cilj istraživanja iz svojega središta isključuje čovjeka-graditelja i čovjeka-stanara (još uvijek živućega!), odnosno sadržaj predmeta istraživanja, a na njegovo mjesto smješta čovjekov proizvod — zgradu, isključivo u njezinom oblikovnom značenju. Tako je evidentiranje spomenika kulture obuhvatilo samo oblike tradicijskih zgrada i organizaciju prostora u njima. Vrednovanje tih oblika i organizacije prostora podređeno je pak mjerilima samih istraživača, a to su u prvome redu povijesnoestetska mjerila. Iz toga posljedično proizlazi da se pozornost poklanja zaštiti kuća, ali ne i ljudima koji u njima žive, održavaju ih, neprestano oblikuju i prilagođavaju prema svojim potrebama.

Istraživanje je također isključilo i iscrpnije bilježenje promjena u graditeljstvu i njegovih novijih oblika, koji su posljedica čovjekove potrebe za udobnijim, boljim, suvremenijim. Sa stajališta zaštite tradicijskoga graditeljstva, ove se promjene smatraju neprimjerenima, a novi materijali i nove tehnike gradnje ruše dotadašnji sklad s prirodnim okruženjem i tradicijom. No, suprotno tome, uporabom novih materijala i novih tehnika gradnje otvaraju se nove mogućnosti, a sprečavanje ovakvih promjena značilo bi ujedno i zaustavljanje povijesnoga procesa. Osim toga, nepodrobno bilježenje graditeljskih promjena u istraživanju stvorilo je nepotpunu i, stoga, krivu sliku o graditeljstvu Lonjskoga polja. Fister o takvim istraživanjima govori (u prošlom vremenu!): *Sve su to bile akcije s vrlo privlačnim naličjem iza koje se najviše puta nije dosta brinulo o tome kako treba živjeti seljak ili bilo tko drugi unutar tako zaštićenog ili ponovo građenog arhitektonskog prostora* (Fister 1991:21). Etnološki pristup graditeljstvu je ispitivanje odnosa čovjeka prema arhitekturi u okviru cjelovitoga istraživanja načina života. Iz takvih okvira proizlaze ponešto drukčija

vrednovanja graditeljske baštine, a onda i drukčiji načini zaštite za budućnost, ne samo kao spomenika, već i kao živih predjela. *Ako stručnjak dođe do zaključka da je određeni dio naselja ili određena zgrada ili tip zgrada ili drugi prostorni element od izuzetne važnosti ili za povijest načina života ili kao fenomen, odmah se poslije toga javlja idući stupanj: formalna zaštita tog fenomena ili prostora. A u tom prostoru žive ljudi, i zaštita znači ništa više ni manje nego uvjetovanje njihova životnog stila, sprečavanje spontanog razvoja itd.* (Fister 1991:21-22).

Mogućnost očuvanja prirodnog i kulturnog krajolika Lonjskoga polja nastoji se pronaći i u razvoju turizma, pomoću kojega bi se ujedno stvorili potrebni uvjeti za opstanak osobito mlađega stanovništva. Godine 1995. Uprava za zaštitu kulturne baštine Ministarstva kulture provela je manju anketu s četrnaestero, kako se navodi, stalnih stanovnika Krapja koja je, sudeći prema pitanjima, imala za cilj ispitati njihove mogućnosti i stavove o razvoju turizma. U komentaru ankete stoji: *Rezultati ankete (...) ohrabruju jer pokazuju da ljudi žele ovdje ostati. Također su spremni zadržati svoje drvene kuće ako im se osigura financijska i stručna pomoć pri održavanju kuća...* (Mavar 2000:48,50). No, statistički podaci koji su prikazani u tablici u navedenom članku pokazuju da od četrnaestero ispitanika šestero u Krapju boravi samo povremeno, a među njima je pak petero umirovljenika. S obzirom na njihovu dob, a i tek privremeni boravak u Krapju ne bi ih se smjelo ubrajati u stanovnike na kojima bi se temeljio razvoj turizma. U komentaru nije navedeno, ali se u tabličnom prikazu ankete može vidjeti, da se seoskim turizmom želi baviti samo troje ispitanika, petero ih nema mogućnosti za seoski turizam, a četvero se ne želi time baviti (jedan ispitanik ne zna, a za jednoga nije zabilježen odgovor). Cjelovitiju sliku o tome kako lokalno stanovništvo vrednuje seoski turizam pružaju nam statistički podaci jednoga istraživanja Instituta društvenih znanosti Ivo Pilar, provednoga u veljači i ožujku 2001. godine, u koje je bilo uključeno oko 500 stanovnika (*Večernji list* 15. 12. 2001.). Kada bi imali dovoljno novca, 31.5% stanovništva uložilo bi ga u seoski turizam, a da je u razvoju seoskoga turizma veoma važna veća državna potpora misli čak 70.3% stanovništva. Gotovo 50% stanovnika u turizmu vidi razvojnu pretpostavku, no istodobno 57% ih smatra da je to stočarstvo. Proizlazi da se stanovništvo uglavnom želi baviti turizmom, ali i poljoprivredom, osobito stočarstvom, vjerujući da bi to moglo oživjeti i pomladiti ovaj kraj. Prigodom mojih terenskih istraživanja 2002. godine kazivači su isticali da su za održanje ovoga kraja važni konjogojstvo, svinjogojstvo i govedarstvo. Ističu kako je nedostatak državnih podsticaja u poljoprivredu ovoga kraja glavni razlog odlaska mladih u gradove i propadanju sela. Prema rezultatima navedene ankete Instituta Ivo Pilar velik pad broja stanovnika

zabilježen je u 11 od ukupno 19 naselja Lonjskoga polja, a demografska slika je *deprimirajuća*. U razdoblju od 1991. do 2001. godine broj stanovnika je manji za 1540 (nažalost, nije navedeno koliko je to u postotku), a stanovnici su uglavnom u dubokoj starosti. Jasno je da oni ne mogu oživjeti ovaj kraj. Osim što stanovnici ističu nedostatak novca za bavljenje tradicijskom poljoprivredom, uzrok siromašenju i propadanju kraja vide i u premalo škola, nedostatku sadržaja za mlade i lošoj prometnoj povezanosti među naseljima (*Večernji list* 15. 12. 2001.). Dobnu strukturu sela Krapje kazivač je 2002. godine ovako opisao: *U selu ima jako malo mladih ljudi. Svećenik je na misi sada nedavno rekao da je od Nove godine bilo 17 sprovoda i niti jedno krštenje.*

Starost i siromaštvo stanovništva uzrok su propadanju i napuštanju tradicijskih drvenih kuća. Staro je stanovništvo nemoćno da bi ih održavalo. Iako su kazivači davali veliku prednost drvenima, spram zidanih kuća, jer su u prvome redu zdravije (nemaju vlage), udobnije, a i ljepše, ističu da je drvo, osnovna građa, vrlo skupo. Zbog toga se drvene kuće više ne grade i čak, štoviše, i njihovo je održavanje vrlo skupo. *Čemu zaštita kad nema ljudi, sve starci. Mi imamo Priznanje⁶, ali što to vrijedi, trebali su nam dati malo novaca da to održavamo* (komentar kazivača, terenski zapis, travanj 2002.).

Vrijednost tradicijskoga graditeljstva u Lonjskom polju je neupitna, kao što je neupitno i njegovo svakodnevno propadanje. No, je li moguća zaštita graditeljstva bez zaštite načina života i uopće životnih uvjeta koji će spriječiti odumiranje stanovništva? Čovjek, sadržaj prostora, nerazdvojiv je dio graditeljske baštine i njezin protagonist. *Etnolozi se trebaju suočiti s činjenicom da su svojim radom možda katkad i nesvjesno potakli ograničenja u životu ljudi koji žive unutar "kvalitetne graditeljske baštine"* (Fister 1991:22).

Štititi samo tradicijsko graditeljstvo, znači štititi dio, jedan segment cjelokupnoga kulturnog sustava kraja. Kao dio sustava ono je u neprestanoj interakciji s drugim dijelovima toga sustava. Stoga će istraživanje i zaštita isključivo tradicijskoga graditeljstva, bez ugrađivanja ostalih segmenata kulture, čiji je nosilac u prvome redu čovjek, ponuditi krive rezultate.

I na kraju, ovakvo odabiranje određenih kulturnih segmenata, s jedne strane iz cjelokupnoga kulturnog sustava i s druge strane iz šireg prostora rasprostiranja⁷ stvara (umjetni) dojam "vlastitog", "autentičnog", "izvornog". Na taj način dolazi do umjetnog oblikovanja zaokruženih područja čijim se stanovnicima nudi uljepšana slika njihove vlastite kulture (često kao zamjena

---

⁶ *Priznanje* se, u sklopu manifestacije *Dani europske baštine*, dodjeljuje za najbolje održavanu kuću i okućnicu.

⁷ Graditeljski oblici, kakve nalazimo u Lonjskom polju, nisu jedinstveni za taj kraj. Nalazimo ih, primjerice, i u širem području Posavine (ne samo u Lonjskom polju), u Turopolju i Pokuplju.

za njihovu gospodarsku zaostalost). S vremenom se od stanovnika očekuje glumljenje života kakvoga su zamislili istraživači, zaštitari..., no koji rijetko zadovoljava njihove potrebe. Naglašavanje pojedinih segmenata (primjerice arhitekture), izvučenih iz širega kulturnog konteksta, i njihovo proglašavanje specifičnima, stvara konstrukt, egzotiku koja je potreba i htijenje gradskoga stanovništva (Köstlin 2001:33-49). *Zanemarivanje i preskakanje siromaštva (...) te kreativna i domišljata preraspodjela seljačkoga siromaštva u idiličnu sliku plešućih i pjevajućih naroda i narodne kulture jedno je od najuspješnijih ali i štetnih vrhunskih dostignuća* (ibid. 40).

LITERATURA

- BILTEN PARKA PRIRODE LONJSKO POLJE* (2000): Vol. 1, br. 2, Jasenovac.
- ČOVIĆ, Borivoj (1987): Grupa Donja Dolina-Sanski Most. U: *Praistorija jugoslavenskih zemalja*, sv. V., Sarajevo.
- FISTER, Peter (1991): Etnologija u revitalizaciji starih gradskih i seoskih jezgri. U: *Etnologija i arhitektura. Zbornik radova sa simpozija Etnologija i arhitektura*, 28. i 29. srpnja 1988., Zagreb, str. 21-24.
- FREUDENREICH, Aleksandar (1972): *Kako narod gradi na području Hrvatske*. Republički zavod za zaštitu spomenika kulture Zagreb, Zagreb.
- GAVAZZI, Milovan (1991): *Baština hrvatskog sela*. Otvoreno sveučilište, Zagreb.
- KÖSTLIN, Konrad (2001): Nova shvaćanja regije i kulture. *Narodna umjetnost* 38/2, str. 33-49.
- MARKOVIĆ, Ksenija (1984): *Tradicijska arhitektura s područja grada Zagreba*. Magistarski rad, Filozofski fakultet, Zagreb.
- MAVAR, Zofija (2000): Krapje - selo i graditeljska baština. U: *Bilten parka prirode Lonjsko polje*, vol. 1, br. 2, Jasenovac, str. 35-53.
- MLINAR, Ana (2000): Obnova kulturne baštine u naselju Čigoć na primjeru okućnice broj 26. U: *Bilten parka prirode Lonjsko polje*, vol. 1, br. 2, Jasenovac, str. 19-34.
- MOSZYŃSKI, Kazimierz (1967): *Kultura ludowa Słowian*. Sv. I., drugo izdanje, Warszawa.
- PETRIĆ, Ksenija (2000): Uvjeti za izgradnju novih obiteljskih kuća u seoskim naseljima Parka prirode Lonjsko Polje. U: *Bilten parka prirode Lonjsko polje*, vol. 1, br. 2, Jasenovac, str. 7-17.

SCHNEIDER-JACOBY, Martin i Hartmut ERN (1993): *Park prirode Lonjsko polje*. Hrvatsko ekološko društvo, Zagreb, 1993.

SIĆ, Miroslav (1965): Prilog poznavanju osobina i razvoja agrarnih naselja srednje Posavine u Hrvatskoj. U: *Geografski glasnik* br. 27, Zagreb.

ŠPANIČEK, Žarko (1995): *Narodno graditeljstvo Slavonije i Baranje*. SN "Privlačica", Vinkovci.

TOPALI, Ljerka (1941): *Drvene crkvice i seljačko drveno graditeljstvo u Turopolju*. Etnografski muzej, Zagreb.

VEČERNJI LIST 15.12.2001.: <http://www.vecernji-list.hr/2001/12/20/Pages/umirelonjsko.html>

TRADITIONAL ARCHITECTURE IN THE LOWER LONJA RIVER REGION (LONJSKO POLJE)

Summary

This article deals with the information and material obtained during a research effort entitled *The investigation and determination of the current state of ethno-monuments in Croatia* (or shortly *Ethnoaction*) organized by the Regional office for the protection of cultural monuments in Zagreb (today's Administration for the protection of cultural heritage of the Ministry of culture), from september 1991 until may 1992, in Lonjsko polje. The object of this research effort (registering the cultural monuments, specifically those related to the traditional architecture), has determined the means and the form of the data and material which was obtained.

The article contains the typology of the housings and the residential and farm buildings, and that was the only possible method for the sistematization of the data and material obtained. The housings in Lonjsko polje are typically assembled in the form of long bands, and consist of the housing (containing the residential yard and the farm yard) and the agricultural area which is the continuation of it. Considering the arrangement of the housing buildings, certain regularities have been noticed. The typology of the residential buildings has been done on the basis of the general form of the building and the spatial arrangement of the buildings. Two basic types of houses have been determined (the single-story house and one-story house — *čardak*), together with their variants. Farm buildings were divided according to their function. Since data on some investigated objects were missing or were insufficient, they were supplemented with a field research in 1994 and with relevant literature.

In the same time, on the basis of the additional research, we can talk about the building trade and about specific construction elements in the traditional architecture of Lonjsko polje.

The material obtained in *Ethnoaction* also lacks detailed information about the culture of residence, about the attitudes that the inhabitants of Lonjsko polje have towards their own buildings and forms of residence, about the ways the traditional architecture (as well as other cultural elements) has been determined by certain factors, and so on.

Although protection plan which is being carried out in Lonjsko polje talks about the protection of the *cultural heritage of Lonjsko polje* and about the preservation of the harmonious co-existence of people and their environment, in practice, the protection is concerned only with the traditional architecture, or, in other words, with the *building heritage*. Limited and uncomplete understanding of the concept of *building heritage* within the framework of *Ethnoaction*, has created an incomplete, and hence, wrong idea about the traditional architecture of Lonjsko polje, and the protection of only this segment of the whole cultural system leads to wrong results. Moreover, the selection of certain cultural segments from a broader region (similar building forms can be found, for example, in the broader regions of Posavina, in Turopolje and in Pokuplje), creates an impression of 'uniqueness', 'authenticity' and 'originality'.

These problems are adressed on the basis of the selected writings and field research carried out in the year 2002.

Translated by Tanja Bukovčan Žufika